

Over de afbraak van het kasteel van Voerendaal na 1364

DOOR FRANS GERARDS*

In 1364 schond Johan Hoen uit Voerendaal, ridder, de regels van de Landvredebond. Toen hij daarvoor werd gestraft, is de mogelijkheid geopperd dat zijn te Voerendaal gelegen kasteel zou worden afgebroken. Omdat de oorkonden van die tijd daarover zwijgen, staat in deze bijdrage de vraag centraal of die afbraak ook werkelijk heeft plaats gevonden. Ter beantwoording van die vraag wordt eerst ingegaan op de aanklacht tegen Johan Hoen en zijn veroordeling. Vervolgens wordt beknopt stil gestaan bij de klagers, de persoon van Johan Hoen en de vraag welk Voerendaals kasteel hier met afbraak werd bedreigd. Daarna wordt aan de hand van een beknopt literatuuroverzicht geschetst welke standpunten in de loop der jaren over deze kwestie zijn ingenomen. Tot slot wordt, voor wat de vraagstelling betreft, aan de hand van een drietal overwegingen een méér onderbouwde conclusie gegeven.

Aanklacht

In november 1364 deden de gebroeders Gillis, Arnold en Johan van Eys hun beklag bij de heren gezworenen van de Landvredebond. Zij beschuldigden de Voerendaalse ridder Johan Hoen ervan dat hij in zijn kasteel te Voerendaal, zonder aankondiging vooraf, een schuilplaats had geboden aan hun vijanden. Die hadden zich vanuit zijn kasteel zowel overdag als 's nachts schuldig gemaakt aan rooftochten en brandstichting. Hun vijanden waren er zelfs niet voor terug geschrokken om mensen gevangen te nemen. Ten einde raad hadden de gebroeders Van Eys alarm geslagen. Soldaten van de hertog van Brabant hadden de daders daarna achtervolgd tot voor het genoemde kasteel waarin zij in allerijl hun toevlucht hadden genomen. Arnold van Eys gaf te kennen dat hij door Johan Hoen van zijn vrijheid was beroofd en op het kasteel gevangen had gezeten. Ook sommigen van zijn mensen ondergingen dit lot. Hierdoor was er inmiddels een schade ontstaan van zesduizend oude goud-

schilden. De klagers vroegen de gezworenen hen te helpen het geleden onrecht ongedaan te maken. Tevens verlangden zij de veroordeling van Johan Hoen volgens de regels van de Landvredebond.¹

Veroordeling

De veroordeling namens het college van gezworenen volgde op 25 november 1364. Toen werd duidelijk dat Johan Hoen bij de leden van de op 11 november 1364 gesloten Landvredebond, Wenceslas, hertog van Luxemburg, Brabant en Limburg, Willem II, hertog van Gulik, graaf van Valkenburg en heer van Monschau, en de stad Aken in ongenade was gevallen. Deze Landvredebond, waarbij zich in 1365 ook nog de aartsbisschop van Keulen had aangesloten, had betrekking op het gebied tussen Maas en Rijn.²

Ofschoon zijn vrienden nog een goed woordje voor hem hadden gedaan, had Johan Hoen de volgende straf te ondergaan. In de eerste plaats moest hij afstand te doen van zijn kasteel te Voerendaal. Hij werd gesom-

meer dit over te dragen aan zijn oom ridder Godard van der Heyden die, namens de hertog van Brabant, deel uit maakte van het college van gezworenen. Dit college vormde de rechterlijke instantie die namens de Landvredebond dergelijke overtredingen in behandeling nam. Daarna zou Godard van der Heyden het kasteel binnen acht dagen moeten uitleveren aan de hertog en de overige leden van de Landvredebond. De verbondenen konden vervolgens met het kasteel doen wat ze wilden. Als ze wilden, konden ze het zelfs afbreken, 'aff in den grunt zu brechen'.

In de tweede plaats werd van Johan Hoen geëist dat hij de gebroeders Van Eys onmiddellijk uit hun gevangenschap zou ontslaan. Het reeds ontvangen losgeld van zesentwintighonderd oude schilden, voor de vrijlating van Arnold van Eys, diende hij onmiddellijk terug te betalen. Godard van der Heyden, Johans oom, stond borg voor de terugbetaling van dit bedrag.

In de derde plaats werd Johan verbannen. Hij verloor dus niet alleen zijn kasteel maar moest ook nog binnen twee maanden het land voor één jaar verlaten. Het doel hiervan was tweeledig: men beoogde Johan niet alleen volledig van zijn kring van helpers te isoleren maar men wilde ook nieuwe schadeclaims van nog andere slachtoffers voorkomen. Met het oog op eventuele nieuwe claims werd daarom bepaald dat als iemand, na Johans terugkeer, van hem nog iets te vorderen had, beide partijen onmiddellijk twee vrienden als scheidsrechter zouden in schakelen. Kwam men er dan nog niet uit, dan diende men zich tot het college van gezworenen te wenden. Hun oordeel zou uiteindelijk beslissend zijn.³

Onder de hierboven genoemde voorwaarden werd Johan weer in genade aangenomen, waarbij werd bepaald dat ook hij in het vervolg onder de bescherming van de Landvredebond zou vallen. Van zijn kant moest Johan wel schriftelijk verklaren dat hij achter de bepalingen van de Landvrede stond en dat hij zich nooit meer, noch zijn nakomelingen, op deze manier zou misdragen.

De klagers

De klagers, de gebroeders Gillis, Arnold en Johan van Eys, behoorden tot een oud adellijk Limburgs geslacht. Arnold en Johan streden in 1371 aan Brabantse zijde, onder aanvoering van de heer van Wittem, in de slag bij Baesweiler. Nadat deze slag door Brabant werd verloren, raakten beiden in gevangenschap. Arnold werd in 1372 leenman van de aartsbisshop van Keulen. Op 25 juni van dat jaar werd hij beleend met akkerland dat gelegen was in het kerspel van Richterich.⁴ Tevens werd hij voogd van Eys. Johan trad in het huwelijk met Elisabeth, erfdochter van Beusdael, gelegen bij Sippenaeken. Hun nakomelingen noemden zich nadien 'Eys van Beusdael'.⁵

Johan Hoen

Wie was deze Johan Hoen? Met zekerheid kunnen slechts drie uitspraken over hem worden gedaan. In de eerste plaats staat vast dat hij een ridder was en dus tot de adel van die tijd behoorde. In de desbetreffende aktes wordt hij namelijk aangeduid als 'Ritter Johann Huen'.⁶ In de tweede plaats staat vast dat hij te Voerendaal de beschikking had over een versterkt huis aangeduid als 'slos' en 'veste ind huys Vuerendayl'.⁷ In de derde plaats is het zeker dat de Brabantse gezworene, ridder Godard van der Heyden, zijn oom was. Hij wordt namelijk aangeduid als 'ome'.⁸

Minder zeker, maar zeker niet onmogelijk, is het of hij tot het adellijke geslacht 'Hoen' behoorde waaruit de latere heren van Hoensbroek zijn voortgekomen. De historicus Van de Venne was van mening dat dit inderdaad het geval was.⁹ Daarvoor verwees hij naar een oorkonde van 10 oktober 1358 waarin een 'Johan Hoyne, Ritter' door Godard van der Heyden als getuige werd vermeld bij een door hem afgelegde verklaring. In deze verklaring gaf Godard te kennen dat hertog Willem van Gulik hem, ter vereffening van zijn uitgaven en verliezen aan paarden, bij de verdediging

De burcht Stolberg is na de vernietiging in 1375 waarschijnlijk in de 15de en 16de eeuw herbouwd.

foto: particuliere collectie

van het kasteel van Valkenburg, elfduizend mark had toegewezen uit de beden en belastingen van Wilhelmstein en van Cornelienmünster.¹⁰

Van de Venne nam nu aan dat de getuige Johan Hoen en de landvredebreker Johan Hoen een en dezelfde persoon waren. En daar valt veel voor te zeggen.

Johan Hoen was namelijk Godards neef en het zal niemand verbazen dat Godard in 1358 zijn neef heeft benaderd met het verzoek om voor hem als getuige op te treden. Als deze aanname juist is, dan is de getuige Johan Hoen dezelfde persoon als degene die in 1364

de Landvrede schond. Volgens Van de Venne stond dan tevens vast dat Johan Hoen tot het adellijke geslacht Hoen behoorde waaruit de latere heren van Hoensbroek zijn voortgekomen. Dit laatste werd door hem vast gesteld na bestudering van het zegel dat was gehecht aan de oorkonde van 10 oktober 1358.¹¹

In de uitgebreide stamreeks van het adellijke geslacht 'Hoen' plaatste Van de Venne deze Johan Hoen echter in het onbewezen deel van de stamreeks, wat betekent dat over de genealogische verbanden met de latere heren van Hoensbroek weinig of niets met zekerheid te zeggen valt.

Hoenshuis?

Johan Hoen beschikte over een kasteel in Voerendaal. Maar om welk huis of kasteel ging het dan? In de primaire bronnen wordt de naam van het desbetreffende kasteel niet genoemd. Verschillende auteurs, waaronder Slanghen, Van Hommerich en Welters en de eerder genoemde Van de Venne, nemen zonder de geringste twijfel aan dat het om het Hoenshuis in Voerendaal ging.¹² Alhoewel deze aanname gezien de naam van het goed [Hoen-s-huis] begrijpelijk is, wordt enig nader bewijs of onderbouwing daarvoor niet gegeven. De vanzelfsprekendheid waarmee genoemde auteurs het versterkte huis van Johan Hoen identificeren als het Hoenshuis, wordt in deze bijdrage echter in twijfel getrokken. Deze twijfel is gebaseerd op de volgende argumentatie.

In de laatste twee decennia van de veertiende eeuw bezat een andere Johan Hoen, Hoen van Voerendaal genoemd, eveneens goederen in Voerendaal. Hij was een zoon van de Maastrichtse schout Nicolaas Hoen en een broer van de eerste heer van Hoensbroek, Herman Hoen. Op 7 april 1383 werd hij te Aken door de aartsbisschop van Keulen beleend met de 'curtem in Vurendail'.¹³

In 1419 wordt nogmaals van een beleving melding gemaakt. Johan wordt dan vermeld als 'man van synem huuse ende hoeve moelen

en panhuys dat zo Voerendaal gelegen is.¹⁴ Op 10 januari van datzelfde jaar wordt wederom melding gemaakt van een belening aan Johan Hoen met 'den hoff zu Hoene'. Volgens Hoeberechts-Roebroeck ging het hier om het Hoenshuis.¹⁵ En die vaststelling is onzes inziens terecht. Johan Hoen van Voerendaal was namelijk gehuwd met Irmgard de Fexhe. Waarschijnlijk omdat hun huwelijk kinderloos bleef, zijn de door Johan Hoen van Voerendaal nagelaten goederen toen overgegaan op de kinderen van zijn zus, die was gehuwd met Yvo van Carthyls.¹⁶ Het geslacht Hoen van Carthyls is daarna eeuwenlang in het bezit van deze goederen gebleven. Deze goederen, oorspronkelijk dus afkomstig van Johan van Voerendaal, werden in 1478 voor het eerst aangeduid als 'Hoenshuys': 'Jan Hoen van Kartyls is man van den hoeff zo den hoenshuys gelegen zo Voorendael'.¹⁷

Zeker is dus dat de nagelaten goederen van Johan Hoen van Voerendaal, aanvankelijk aangeduid als 'curtem in Vurendail', vervolgens als 'hoff zu Hoene' later gewoon 'Hoenshuys' werden genoemd.

Dat het Hoenshuis in ieder geval betrekking heeft op de in Voerendaal gelegen goederen van Johan Hoen van Voerendaal, werd ook bevestigd door Van de Venne. Hij ging echter een stap verder. Vervolgens nam hij aan dat dit oorspronkelijk de goederen waren geweest van Johan Hoen de landvredebreker. Met andere woorden de goederen van de veroordeelde Johan Hoen zouden tussen 1364 en 1383 zijn overgegaan op Johan Hoen van Voerendaal.¹⁸

Voor deze aanname werd echter geen enkel bewijs aangevoerd. Bovendien roept het ook nog de nodige vragen op. Hoe zijn de goederen van de veroordeelde Johan Hoen dan overgegaan op Johan Hoen van Voerendaal? En aangenomen, dat het kasteel na 1364 werd afgebroken, zoals in de veroordeling werd aangekondigd, was het dan in 1383 weer opgebouwd? En was het wel toegestaan om een eenmaal verwoest kasteel te herbouwen?

Wat zich hier onder andere wreekt, is een

gebrek aan kennis. Ten eerste kennis over de werkwijze van de Landvredebond voor wat betreft de afbraak van kastelen. Ten tweede kennis betreffende de genealogische samenhang tussen de veroordeelde Johan Hoen en Johan Hoen van Voerendaal. Wat dit laatste betreft, dient men zich te realiseren, dat de veroordeelde Johan Hoen en Johan Hoen van Voerendaal elkaar waarschijnlijk nog gekend moeten hebben. Bovendien behoorden beiden tot hetzelfde adellijke geslacht. En in de tijd gezien, is het zeker niet onmogelijk dat de goederen die in 1364 Johan Hoens eigendom waren, in 1383 in bezit waren van Johan Hoen van Voerendaal. Maar de bewering dat de goederen van Johan Hoen van Voerendaal, het latere Hoenshuis, dezelfde zijn als die van de veroordeelde Johan Hoen, is een brug te ver.

Ofschoon daarvoor géén enkele aanwijzing te vinden is, is het ook niet geheel onmogelijk, dat de veroordeelde Johan Hoen en Johan Hoen van Voerendaal een en dezelfde persoon zijn geweest. Maar erg waarschijnlijk is dat niet. Als de veroordeelde Johan Hoen in 1358 optrad als getuige voor zijn oom Godard van der Heyden, zal hij toen al gauw zo'n twintig jaar oud zijn geweest. Dat betekent dat hij omstreeks 1338 moet zijn geboren. Johan Hoen van Voerendaal overleed omstreeks 1423. Als de veroordeelde Johan Hoen en Johan Hoen van Voerendaal een en dezelfde persoon zijn geweest, moet hij bij zijn overlijden zeker vijfentachtig jaar zijn geweest. Dat is een hoge leeftijd, die in de middeleeuwen zelden gehaald werd.

Afbraak of niet?

Johan Hoen droeg zijn versterkte huis over aan de hertog van Brabant. Die kon er vervolgens mee doen wat hij wilde, onder andere afbreken en vernietigen. Maar is het werkelijk zo ver gekomen? Anders gevraagd, werd het kasteel van Voerendaal na 1364 inderdaad gesloopt?

In de oorkonden wordt daarover géén uitsluitend gegeven. Desondanks stelde Meyer in

zijn in 1781 gepubliceerde *Aachense Geschichten* vast dat het kasteel werd afgebroken ['mit seinem Schlosse Vuerendahl hiesz es bis im Grunde herunter'].¹⁹ Dit standpunt werd in 1840 overgenomen door Ernst en in 1888 door Kelleter. Het kasteel in Voerendaal, aldus Ernst, werd totaal verwoest. 'Sein Schloss Vuerendahl lieszen die Verbündeten niederreisen', aldus Kelleter.²⁰ Volgens De Crassier had de vernietiging van het kasteel plaats in 1369.²¹ Ook Van Hommerich en Welters stellen dat het kasteel te gronde werd gereten en verbrand.²² Quadflieg is van mening dat het huis in 1364 werd verwoest.²³

Ondanks dat de hier genoemde auteurs een duidelijk standpunt innemen, wordt voor het ingenomen standpunt door geen van hen enig nader bewijs aangevoerd. Rotthoff-Kraus neemt in haar dissertatie over *Die politische Rolle der Landfriedenseinungen* een voorzichtig standpunt in.²⁴ Zij gaat ervan uit dat, na Johans' veroordeling, zijn versterkte huis 'wahrscheinlich' werd afgebroken. Zij voert daarvoor onder andere het volgende argument aan. In een oude kroniek, die werd opgesteld op het einde van de vijftiende begin zestiende eeuw door een inwoner van Beek, wordt gezegd: 'Int jaer MCCCLXIII werd Vuerendael gebroken.'²⁵ Dat een inwoner van Beek op het einde van de vijftiende eeuw een dergelijke mededeling deed, zeg maar 135 jaar nadien, is natuurlijk geen onweerlegbaar bewijs voor de verwoesting van het kasteel. De chroniqueur moet het waarschijnlijk hebben gehad van 'horen zeggen', van mondelinge overlevering, en vergiste zich daarbij prompt al in het jaartal. Als afbraak namelijk heeft plaats gevonden, moet dat in ieder geval ná 1364 zijn geweest. Maar toch, het zegt wel iets als 135 jaar na dato een dergelijk besef nog in het collectieve geheugen van mensen aanwezig is. Het gaat dan toch om een verhaal, een gerucht, dat op de inwoners van toen een grote indruk moet hebben gemaakt.

Een geheel ander standpunt huldigde de historicus Van de Venne. Volgens hem, en daar in had hij gelijk, was het niet zeker of het

huis van Voerendaal daadwerkelijk werd afgebroken. Uit de oorkonden van die tijd bleek dat ieder geval niet. Vervolgens kwam hij, op basis van een mededeling van Janssen de Limpens, tot de hypothese dat men in de middeleeuwen niet gauw tot afbraak van het gehele huis over ging. Dergelijke afbraken hadden veel meer op een symbolische wijze plaats. Men hakte namelijk vier gleuven in de vier buitenmuren van het dak tot in de fundamente van het huis, dat men hierdoor als het ware in de vorm van een kruis vernietigde.²⁶

De vraag of het kasteel van Voerendaal nu wel of niet werd afgebroken, wordt in het vervolg van deze bijdrage belicht vanuit een drietal gezichtspunten. In de eerste plaats wordt gekeken naar de Landvrede-overeenkomst van 11 november 1364. Want het was deze overeenkomst die op Johan Hoen van toepassing was. De vraag is dan wat in deze overeenkomst werd afgesproken over de afbraak van kastelen, casu quo versterkte huizen? In de tweede plaats wordt gekeken naar de praktijk? Was de sloop en vernietiging van versterkte huizen in de praktijk regel of eerder uitzondering? En in de derde plaats wordt stil gestaan bij de rechtsgebruiken die in de middeleeuwen werden gehanteerd bij de berechting van misdadigers.

De Landvrede-overeenkomst van 11 november 1364

De gebroeders Van Eys verzochten de gezworenen Johan Hoen te veroordelen volgens de bepalingen van de Landvredebond. Op de wandaden van Johan Hoen was de Landvrede-overeenkomst van 11 november 1364 van toepassing.²⁷ Het doel van die overeenkomst was het geweld op straten en wegen in het gebied tussen Maas en Rijn, waarvan kooplieden, pelgrims, geestelijken, ridders en anderen de dupe waren, aan banden te leggen. Maar al te vaak werden onschuldige mensen het slachtoffer van vrijheidsberoving, diefstal en brandstichting.

Het toezicht op de naleving van deze Landvrede was toevertrouwd aan een college van gezworenen. Voor dit college stelde iedere verbondene zes gezworenen ter beschikking. Voor de hertog van Brabant waren dat: Reinard van Schoonvorst, Johan van Wittem, Hendrik van Gronsveld, Godard van der Heyden [de oom van Johan Hoen], Herman van Eynenburg en Gerard Rootstok.

Bepaald werd o.a. dat als een landvredebreker zich zou verschansen in een in het gebied van de verbondenen gelegen versterkt huis òf in dat huis onderdak bood aan zijn helpers, voor de verbondenen de plicht bestond om het huis te belegeren en de uitlevering van de daders af te dwingen.

Indien de landvredebreker de beschikking had over een versterkt huis, dat bovendien had gediend als uitvalsbasis voor overvallen en brandstichting, dan *'werden die Verbündeten es bekriegen, abbrechen und die Gefangenen unverzüglich aburteilen'*.²⁸ Ook de passieve ondersteuning van landvredebekers, door hen bijvoorbeeld in een versterkt huis een schuilplaats of onderdak aan te bieden, werd als een overtreding van de Landvrede gezien. Zo'n huis zou op dezelfde wijze worden bestraft, dus met belegering en ontmanteling.

De hierboven genoemde bepalingen betreffende de vernietiging van versterkte huizen waren in 1364 niet nieuw. Men vindt ze bijvoorbeeld al terug in de Landvrede-overeenkomst van 1351. En in de vernieuwde overeenkomsten van 1369 en 1375 bleven ze gehandhaafd.²⁹

Volgens de hier boven beknopt weergegeven bepalingen van het verdrag, zou het kasteel van Voerendaal dus moeten worden afgebroken. Daarvoor pleit óók het feit dat de veroordeling van de wandaden van Johan Hoen plaats vond nadat, uitgerekend twee weken daarvoor, net een nieuw verdrag was gesloten. Het zou ongeloofwaardig zijn geweest en er zou ook een verkeerd signaal van zijn uit gegaan als twee weken later al met de verdragsregels de hand was gelicht.

De praktijk

Vanwege herhaalde roofovervallen op Brabantse kooplieden door de gebroeders Goswin en Arnold van Zievel werd in 1354 de burcht Gripekoven, gelegen ten zuid westen van Rheydt, onder handen genomen. Gripekoven was een machtige waterburcht met voorburcht en een uitgebreid systeem van grachten en dammen. Na belegering werd de burcht vrijwel geheel verwoest en mocht nooit mee worden opgebouwd. De stenen en ander materiaal werden hergebruikt voor versterking van de stad Erkelenz.³⁰

In het voorjaar van 1359 volgde kasteel Schönberg. Dit kasteel lag ongeveer twintig kilometer ten zuiden van St. Vith. Het kasteel werd waarschijnlijk belegerd waarna onderhandelingen volgden. Of het daarna werd afgebroken, is niet bekend.³¹ Bekend is wel wat er in 1365 met het huis Eys te Eys gebeurde. Dit huis en andere goederen, allemaal eigendom van Diederik van Eys, werden geheel verwoest. Bovendien moest Diederik onder ede beloven geen wraak te zullen nemen, noch op een van de verbondenen, noch op een van de gezworenen.³² In 1366/67 werd kasteel Hemmersbach, gelegen ten noord westen van Horrem, belegerd. Het kasteel werd gedeeltelijk verwoest.³³ In 1372 werd de burcht Neuenahr, gelegen in de nabijheid van Königswinter, geheel verwoest. Dit was vooral het werk van de Keulse aartsbisschop Frederik III van Saarwerden.³⁴

De vernietiging van het kasteel te Stolberg begon, zoals bij zo vele andere, met een belegering. Het kasteel werd waarschijnlijk in 1375 afgebroken.³⁵ In 1376, omstreeks Pinksteren, werd door de verbondenen van de Landvrede 'Scholsbergh' vernietigd. Volgens Habets ging het daarbij om het slot Schaesberg bij Heerlen.³⁶ Het in de nabijheid van Krefeld gelegen kasteel Linn kwam er in 1377 genadig vanaf. Zowel de belegering, waaraan een contingent Limburgse ridders onder leiding van de drossaard van Valkenburg zou deelnemen, als de verwoesting van het kasteel gingen niet

De burcht Linn bij Krefeld werd na de belegering voor vernietiging gespaard. foto: particuliere collectie

door.³⁷ Na een belegering werden in 1378 de kastelen Garsdorf [gelegen bij Bedburg] en Merzenich [ten oosten van Düren] geheel verwoest.³⁸ Ridder Gumprecht van Alpen, bezitter van kasteel Garsdorf, bouwde daarna een nieuw kasteel, Helpenstein genaamd. Omdat de aartsbisschop hiervoor géén toestemming had gegeven, werd het 'niedergerbrannt'.

Half juli 1383 viel, na een intensieve belegering, het kasteel Dyck bij Mönchen-Gladbach. De verbondenen hadden het vooral gemunt op de hoofdburcht van het machtige complex. Deze werd dan ook afgebroken. De voorburcht mocht blijven staan.³⁹ In een dat zelfde jaar geplande strafexpeditie tegen kasteel Alpen, gelegen ten zuiden van Xanten, werd afgeblazen.⁴⁰ De ten oosten van Helenthal gelegen burcht Reifferscheid werd in

1385 maandenlang belegerd. Na verovering werd de burcht niet verwoest.⁴¹

In de hierboven beschreven voorbeelden kwam veertien maal een kasteel 'onder vuur' te liggen. Zeven maal volgde de totale verwoesting. Tweemaal werd het kasteel gedeeltelijk verwoest. Met andere woorden vernietiging van het kasteel, geheel of gedeeltelijk, was in negen van de veertien gevallen wel degelijk aan de orde. Slechts in drie van de veertien gevallen ging de vernietiging, ondanks de belegering, uiteindelijk niet door. Van twee gevallen weten we niet wat er is gebeurd. Van een symbolische vernietiging, zoals in navolging van Janssen de Limpens door de historicus Van de Venne werd geopperd, was in geen enkel geval sprake. Op grond van deze casuïstiek is dan ook de conclusie gerechtvaardigd

dat, na overtreding van de Landvrede, gehele of op z'n minst gedeeltelijke afbraak van een kasteel wel degelijk aan de orde was. De kans daarop was zelfs redelijk groot. Niet valt in te zien waarom dan in 1364 bij het kasteel van Voerendaal ineens een uitzondering zou zijn gemaakt. Temeer, daar slechts één jaar later het kasteel van Eys wèl werd vernietigd. De akte van onderwerping, die bij die gelegenheid werd opgemaakt, werd onder andere gezegd door Herman Hoens' oom Godard van der Heyden.

'Aff in den grunt zu brechen'

De vraag is dan hoe zo'n kolossaal en massief bouwwerk in de veertiende eeuw werd gesloopt? Na een dagen-, weken- of zelfs maanden lange belegering, waarbij het kasteel onder meer werd bestookt met door grote katapulten [bliden of blijden] weg geslingerde stenen, kon aan torens en muurwerk al flink wat schade zijn aangericht. Maar daarmee was het veroordeelde bouwwerk nog lang niet tot op de grond aan toe afgebroken.

De start van de afbraak begon meestal na een belegering en dat ging in ieder geval met enige symboliek gepaard. Daarin hadden Janssen de Limpens en in zijn voetspoor Van de Venne gelijk. Het startsein voor de afbraak werd namelijk gegeven door een hoge ambtenaar van de landsheer door drie maal tegen het kasteel te slaan. Daarna toog het voor de afbraak verzamelde volk aan het werk met bijlen, waarmee steeds grotere gaten en sleuven in de muren gehakt werden. Het belangrijkste was uiteraard de vernietiging van de weerbare onderdelen van het kasteel. Was het kasteel bijvoorbeeld door grachten omringd, dan werden deze gedempt en met aarde gevuld. Was het kasteel op een kunstmatige heuvel gebouwd, dan werd deze met de schop geëgaliseerd.⁴²

Op sommige plaatsen bestond de regel, dat het kasteel niet in brand mocht worden gestoken, al gebeurde dat soms toch [Helpenstein]. Vernietiging van de kostbare bouwmaterialen

moest koste wat kost worden voorkomen. Hout, stenen en andere materialen mochten daarom niet worden weg gegooid of afgevoerd. Eerder was hergebruik aan de orde, zoals dat bij de afgebroken burcht Gripekoven.

Herbouw

Of het kasteel van Voerendaal werd afgebroken, weten we niet zeker, laat staan of het daarna weer werd opgebouwd. Wat we wel weten is dat zonder uitdrukkelijke toestemming van de drie leden van de Landvredebond, die ook gezamenlijk verantwoordelijk waren voor de uitgesproken straf, een afgebroken kasteel niet meer mocht worden opgebouwd.⁴³ Men dient hierbij onder meer oog te hebben voor de diepere bedoeling van de straf. Waar het namelijk om ging, was door afbraak van zijn huis de dader het leven in het gebied tussen Maas en Rijn zo zuur mogelijk te maken. Men hoopte eigenlijk dat hij het gebied zou verlaten. Men was hem liever kwijt dan rijk! Bovendien, door herbouw niet toe te staan, kon men herhaling van de strafbare feiten in ieder geval voorkomen.

Illustratief voor dit beleid is de gang van zaken in het Keulse aartsbisdom, dat zich in 1365 bij de drie leden van de Landvredebond had aangesloten. In het aartsbisschoppelijke territorium mocht zonder toestemming van de aartsbisschop een afgebroken kasteel niet meer worden opgebouwd. Een voorbeeld hiervan is de in het voorafgaande genoemde Gumprecht van Alpen. Zijn huis Garsdorf werd door de aartsbisschop afgebroken evenals zijn daarna, zonder vergunning van de aartsbisschop, opgerichte huis Helpenstein. Maar de aartsbisschop ging nog één stap verder. Gumprecht van Alpen mocht helemaal géén kasteel meer bouwen, noch te Garsdorf, noch elders in het aartsbisdom. Het bouwverbod gold zelfs tot buiten de grenzen van het aartsbisdom. Tot op een mijl afstand van de aartsbisschoppelijke grenzen, mocht hij geen versterkt huis meer oprichten.⁴⁴ Ofschon we dat niet zeker weten, zullen derge-

lijke regels ook wel zijn gehanteerd door de overige leden van de Landvredebond. Kastelen immers waren enerzijds noodzakelijk voor de verdediging van de verschillende territoria, maar borgen anderzijds een risico in zich, omdat ze door de lagere adel gebruikt konden worden als uitvalsbasis voor rooftochten gepaard gaande met moord en brandstichting.

Middeleeuwse rechtsgebruiken

Vernietiging en afbraak van huizen van misdadigers werd in de middeleeuwen als een gerechtvaardigde straf gezien. Aan deze zienswijze, die nog wortelde in oud Germaans recht, lag het besef en het rechtsgevoel ten grondslag, dat het huis tot op zekere hoogte medeplichtig was geweest aan de wandaden van de veroordeelde. Het huis, van waaruit de misdaden waren begaan, had de misdadiger immers bescherming en zekerheid geboden.⁴⁵

Het recht om deze straf toe te kennen, kwam toe aan de soeverein of zijn vertegenwoordigers. Het staat vast, dat deze straf ook in het Land van Valkenburg meermaals is uitgesproken. In 1407/1408 was dat het geval in Brunssum, waar de zoon van een zekere Tilkens d'Arsbeeke zich medeschuldig had gemaakt aan de moord op d'Ernoul in den Groche. Het huis van Tilkens zoon werd toen in brand gestoken. De moeder van de dader kocht verdere strafmaatregelen af voor drie Rijnse guldens.⁴⁶

Conclusies

In deze bijdrage stond de vraag centraal of het kasteel van Voerendaal, waarvan sommige auteurs beweerden, dat het om het Hoenshuis ging dat eigendom was van ridder Johan Hoen, na 1364 werd afgebroken of niet. Omdat de desbetreffende oorkonden daarover zwijgen, kon en kan op deze vraag geen zeker antwoord worden gegeven. De meeste auteurs, die over deze kwestie hun licht hebben doen schijnen, zijn er echter van uitgegaan

dat het kasteel werd afgebroken. Alleen Van de Venne en Janssen de Limpens namen aan, dat dit slechts op symbolische wijze was geschied.

Het meest genuanceerde en onderbouwde standpunt wordt vertolkt door Claudia Rothoff-Kraus. Zij achtte het 'wahrscheinlich', dat het kasteel werd afgebroken. Dit standpunt baseerde zij onder andere op een mededeling in een oude kroniek.

Op grond van het voorafgaande sluiten wij ons bij dit laatste standpunt aan. Dat geschiedt op grond van de volgende overwegingen:

a. de bepalingen van de in 1364 geformuleerde Landvredebond lieten aan duidelijkheid niets te wensen over. Medeplichtigheid, zo stond in het verdrag, werd bestraft met afbraak van het versterkte huis;

b. de veroordeling van Johan Hoen vond plaats op 25 november 1364. Uitgerekend twee weken eerder was het nieuwe verdrag gesloten. Men mag verwachten, dat het college van gezworenen met dat verdrag, zeker in het beginstadium, zeer serieus is omgegaan. Het scheppen van precedentes zou het verdrag onmiddellijk hebben ontkracht. Niet uitgesloten is zelfs, dat men in dit beginstadium met Johan Hoen een voorbeeld heeft willen stellen;

c. een jaar later werd het huis Eys afgebroken. Dit toont nog eens aan, dat het college van gezworenen zijn taak uiterst serieus opvatte en met de daders weinig tot geen compassie had.

d. de in het voorafgaande beschreven praktijk, waarbij negen van de veertien kastelen geheel of gedeeltelijk werden afgebroken, toont aan dat de kans op afbraak van een kasteel groot was;

e. tenslotte sloot afbraak van het huis van een veroordeelde misdadiger aan bij het middeleeuwse rechtsgevoel en de middeleeuwse rechtsgebruiken.

** Dr. F.M. Gerards is bewoner van kasteel Haeren in Voerendaal en beoefenaar van de regiohistorie.*

1. C. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle der Landfriedenseinigungen zwischen Maas und Rhein in der Zweiten Hälfte de 14. Jahrhunderts* [Aken 1990], 134-135; TH.R. KRAUS, *Regesten der Reichsstadt Aachen*, band 3 [Düsseldorf 1999] nr. 528.
2. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 104; TH. R. KRAUS, *Regesten*, band 3, nr. 519.
3. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 135; TH. R. KRAUS, *Regesten*, band 3, nr. 529.
4. N. ANDERNACH, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, band 8 [Düsseldorf, 1981] nr. 595.
5. H.M. SCHLEICHER, *Ernst von Oidtmann und seine genealogisch-heraldische Sammlung in der Universitäts-Bibliothek zu Köln*, band 5 [Keulen 1994], 580; H.F. MACCO, *Aachener Wappen und Genealogien. Ein Beitrag zur Wappenkunde und Genealogie Aachener, Limburgischer und Jülicher Familien*, band 1 [Aken 1907], 126.
6. KRAUS, *Regesten*, nr. 528.
7. KRAUS, *Regesten*, nr. 528 en 529.
8. KRAUS, *Regesten*, nr. 529.
9. J.M. VAN DE VENNE e.a., *Geschiedenis van Hoensbroek* [Hoensbroek 1967], 26.
10. T.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, band 3 [Aalen 1960] nr. 585.
11. J.M. VAN DE VENNE, *Hoensbroek*, 26.
12. E. SLANGHEN, *Het Markgraafschap Hoensbroek gevolgd door geschiedkundige aantekeningen over het voormalig Land van Valkenburg* [Maas-tricht 1859], 140-141; L. VAN HOMMERICH en F. WELTERS, *Gedenkboek Voerendaal* [Heerlen 1949], 52-53; J.M. van de Venne, *Hoensbroek*, 26, 29.
13. N. ANDERNACH, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, band 9, nr. 564.
14. RHCL, LVO, inv.nr.: 6403, p. 3.
15. H. HOEBERECHTS-ROEBROECK, 'De keur-keulse Mankamer te Heerlen 1401-1428' [Lijst van leenmannen en verheffingen], in: *De Limburgse Leeuw*, 6 [1957/1958], 115.
16. J.M. VAN DE VENNE, *Hoensbroek*, 34.
17. RHCL, LVO, inv.nr.: 6403, p. 25.
18. J.M. VAN DE VENNE, *Hoensbroek*, 29.
19. K.F. MEYER, *Aachense Geschichten* [Aken 1781], 336-337.
20. M.S.P. ERNST, *Histoire du Limbourg suivie de celle des comtés de Daelhem et de Fauquemont, de annales de l'Abbaye de Rolduc* [Luik 1840], 127; F.J. KELLETER, *Die Landfriedensbünde zwischen Maas und Rhein im 14. Jahrhundert* [Paderborn 1888], 37.
21. L. DE CRASSIER, 'Dictionnaire Historique du Limbourg Neerlandais de la période féodale à nos jours', in: *PSHAL*, 67 [1931], 369.
22. VAN HOMMERICH en WELTERS, *Gedenkboek*, 52.
23. E. QUADFLIEG, 'Über das Verfahren der Landfriedensbünde zwischen Maas und Rhein im 14. Jahrhundert', in: *ZAGV*, 77 [1965], 30-50.
24. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 134.
25. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 134; J. HABETS, 'Chronijk der Landen van Overmaas en der aangrenzende gewesten door eenen inwoner van Beek bij Maasricht', in: *PSHAL*, 7 [1870], 12.
26. J.M. VAN DE VENNE, *Hoensbroek*, 27.
27. KRAUS, *Regesten*, band 3, nr. 519; ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 109-124.
28. KRAUS, *Regesten*, band 3, nr. 519, bepaling nr. 10; ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 118.
29. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 228-241; 281-295.
30. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 47-57.
31. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 81-91.
32. W. HUPPERETZ e.a., *Kastelen in Limburg. Burchten en landhuizen (1000-1800)* [Utrecht 2005], 469-470; MEYER, *Aachense Geschichten*, 336-337; ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 167-168.
33. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 173-192.
34. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 155-165.
35. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 308-313.
36. J. HABETS, 'Chronijk der Landen van Overmaas', 13 en noot 2; L. PETERS, *Geschiede des Geschlechtes von Schaesberg bis zur Mediatisering. Ein Beitrag zur Erforschung der interterritorialen Verflechtungen des rhein-maasländischen Adels* [Assen 1972], 54; HUPPERETZ, *Kastelen in Limburg*, 440-443.
37. ANDERNACH, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, band 8, nr. 575, 1945, 1946.
38. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 405-418.
39. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 414-418.
40. ROTTHOFF-KRAUS, *Die politische Rolle*, 427-442.
41. H.M. MAURER, 'Rechtsverhältnisse der hochmittelalterlichen Adelsburg vornehmlich in Südwestdeutschland', in: H. PATZE, *Die Burgen im deutschen Sprachraum* [Sigmaringen 1976], 102-103.
42. STERCKEN, *Königtum und Territorialgewalt*, 134.
43. ANDERNACH, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, band 8, nr. 1945.
44. STERCKEN, *Königtum und Territorialgewalt*, 134.
45. A. BUCHET, *Le droit d'arsin au duché de Limbourg et aux Pays d'Outre-Meuse sou Philippe le Hardi et Antoine de Bourgogne* [Verviers 1957], 3-6.
46. BUCHET, *Le droit d'arsin*, 11.

Oostelijk Zuid-Limburg in de Eerste Wereldoorlog

DOOR FRED CAMMAERT*

De ouverture tot de bloedigste en meest moorddadige eeuw in de geschiedenis, een eeuw die meer dan 200 miljoen dodelijke geweldslachtoffers eiste, begon op zaterdag 1 augustus 1914. Eigenlijk was het slechts een kwestie van wachten geweest, want Europa balanceerde al zo'n 25 jaar op de rand van oorlog. De ene crisis was nog niet bezworen of de volgende diende zich alweer aan, maar het Europese corps diplomatique was er telkens in geslaagd oorlog te voorkomen. Dat het vroeg of laat toch mis moest gaan, hing samen met de stichting van het Duitse Keizerrijk in 1871 waardoor het Europese machtsevenwicht uit balans was geraakt. Een ingewikkeld netwerk van militaire bijstandsafspraken tussen staten onderling, kon dat niet verhelpen. Het machtige en razendsnel industrialiserende Duitse rijk wilde net als Frankrijk en Engeland overzeese koloniën en eiste een vooraanstaande rol op het wereldtoneel op. Zolang dat niet het geval was, voelden de Duitsers zich achtergesteld en tekortgedaan door de andere Europese mogendheden. Die negatieve gemoedstoestand uitte zich onder meer in de opbouw van een machtige vloot, een sterk, tot de tanden bewapend leger en van tijd tot tijd vervaarlijk grommen naar Europese concurrenten.

Een kettingreactie van vier jaar

Dat het daar niet bij zou blijven, lag voor de hand. Veel meer dan een onbeduidende aanleiding was niet nodig om die samengebalde energie te doen ontbranden. Oostenrijk-Hongarije zou er een hoofdrol in spelen. De ontwikkelingen dáár verliepen precies tegenovergesteld aan die in Duitsland. Het oude Oostenrijkse Keizerrijk, dat zich tot diep in de Balkan uitstreekte, was tot in de kern vermolmd. Overal staken onafhankelijkheidsbewegingen de kop op. Zo ook in Bosnië-Herzegovina, waar de Oostenrijkse troonopvolger eind juni 1914 op bezoek ging. Zijn laatste, want een aanslag door een Servische nationalist maakte er een einde aan zijn leven. Schokkend en tragisch, maar ook een binnenlandse, Oostenrijk-Hongaarse aangelegenheid, zo oordeelde de rest van Europa eensgezind. Men had de voorbije jaren wel

voor hetere vuren gestaan. Bovendien was het hartje zomer en dus ging iedereen met vakantie in de veronderstelling dat de Oostenrijkers heel goed in staat waren deze kwestie met Servië zelf op te lossen. Maar dat kon of durfde het zwakke keizerrijk niet; althans niet zonder hulp van Duitsland, dat zich graag liet ompraten en meeslepen in een oorlog waar afgezien van Oostenrijk-Hongarije, niemand die zomer doelbewust op had aangestuurd. De gevolgen waren desastreus. Meteen nadat Oostenrijk zich verzekerd had van Duitse steun en Servië de oorlog verklaarde, trad het netwerk van militaire bijstandsverdragen tussen Europese staten in werking en was er geen weg terug.

Zoals aan het begin van elke oorlog, domineerde in alle betrokken kampen een euforisch, maar naïef en op niets gestoeld optimisme over de afloop ervan. Niemand was echt boos op een ander en toch had Europa

Onthulling van het Belgisch grafmonument op 3 mei 1925 op de Algemene Begraafplaats door de president van de Souvenir Belge, de heer Mousset uit Brussel. Onder het monument, dat zowel in het Frans als in het Nederlands de tekst draagt 'Aan de Belgische geïnterneerde soldaten overleden te Heerlen' zijn 15 personen begraven. Links burgemeester M.A.M. Waszink.

plotseling zin in oorlog. In dat merkwaardige klimaat draaiden de propagandamachines overal op volle toeren: 'Ein frischer, fröhlicher Krieg', zou het worden. Dus bereidden de Duitsers zich alvast voor op een Kerst in Parijs en de Fransen in Berlijn. Hoe anders zou het lopen. Honderdduizenden soldaten brachten de Kerst van 1914 door in ijzige en modderige loopgraven op het desolate Vlaamse en Noord Franse platteland. Hier en daar werd het feest zelfs gezamenlijk gevierd, want van diepgewortelde vijandschap was geen sprake. Lotsverbondenheid, dat voelden de manschappen. Het vijandbeeld zou de komende tijd flink opgepoetst worden, want op een verbroedering aan het front zaten de militaire bevelhebbers niet te wachten. Een kleine vier jaar later en miljoenen doden verder, lagen de soldaten nog steeds in diezelfde omwoelde en met bloed doordrenkte Noord Franse en Vlaamse velden. Toen wierp het totaal uitgeputte Duitsland de handdoek in

de ring en kwam een einde aan misschien wel de meest zinloze slachtpartij uit de Europese geschiedenis.

Vluchtelingen en arbeiderstekort

Nederland bleef buiten de oorlog omdat de Duitse aanvalsplannen ons land links lieten liggen. Via België en Noord Frankrijk – zo wilde het Von Schlieffen-plan – moesten de Franse, Belgische en Britse legers in de tang worden genomen, wat overigens niet wil zeggen dat de krijgshandelingen onopgemerkt aan Zuid Limburg voorbij gingen. Begin augustus maakten ooggetuigen uit Vaals en Mesch melding van onafzienbare colonnes soldaten en materieel, die via Gemmenich in de richting van de Maas bij Visé trokken. Het door forten omringde Luik was het eerste doel. Zware kanonnen – Dikke Bertha's – werden in stelling gebracht en verwoestten het ene na het andere fort. Na de val van Luik

verplaatste de strijd zich verder naar het westen en keerde de rust aan de Limburgs-Belgische grens terug.

Tegen deze achtergrond verplaatsen we de aandacht naar Nederland, beter nog naar de oostelijke Mijnstreek. Daar was nog maar kort tevoren begonnen met de grootschalige winning van steenkool. De ene na de andere mijnzetel werd in gebruik genomen en aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog delfden ruim tienduizend Nederlandse en buitenlandse mijnwerkers jaarlijks al bijna twee miljoen ton kolen uit zeven mijnen. Door handelsafspraken met een Duitse monopolist verdween het grootste deel ervan naar Duitsland, maar dat werd ruimschoots goedge maakt door import van vooral Duitse en Engelse kolen, want de Nederlandse kolenconsumptie bedroeg ruim tien miljoen ton per jaar. En toen brak als donderslag bij heldere hemel de oorlog uit. Van de ene op de

andere dag ging de grens met Duitsland op slot. Voor de bewoners aan beide zijden was dat een vreemde gewaarwording, want de Nederlandse en Duitse arbeidsmarkt vormden niet alleen één geheel in deze regio; ook bestonden er talloze familiebanden, spraken men vrijwel hetzelfde dialect, deelde men dezelfde culturele tradities en werden Rijksmark en gulden door elkaar gebruikt. Begrijpelijk dat er ondanks de Nederlandse neutraliteit een pro-Duitse stemming heerste in Zuid Limburg.

De gevolgen van de oorlog waren meteen voelbaar. Door mobilisatie raakten de Limburgse mijnen in een tijdsbestek van nog geen maand ruim een kwart van hun arbeidspotentieel kwijt; nota bene de jongste en vaak beste krachten. Eind juli 1914 verlieten honderden Oostenrijkers als eersten de Limburgse kolenbakkens om de wapens op te nemen tegen Servië. In hun kielzog volgden duizen-

Mobilisatie en pro-Duitse stemming

citaat uit 'De Christelijke Mijnwerker' van 8 augustus 1914

Zondag 2 augustus 1914 begon de mobilisatie voor de in Limburg woonachtige Duitsers. 'De Christelijke Mijnwerker' deed verslag en opinieerde: 'Als een lopend vuurtje verspreidde zich het bericht en zondagavond verzamelden zich enige duizenden Duitsers in onze stad, die zich onder het zingen van *'Die Wacht am Rhein'* en andere vaderlandse liederen naar het stadhuis begaven, gevolgd door talloze jongens, vrouwen en meisjes uit de koloniën en Heerlen zelf. Speeches werden afgestoken op het 'Grosse Vaterland' en op het gastvrije Holland; Hochs en hoera's op Koningin en Keizer wisselden elkaar af en dreunden door de straten. Nadat Heerlens burgemeester enige kalmerende woorden tot de betogers had gericht, trok de stoet verder en verdeelde zich allengs over de verschillende straten en cafés.

De uittocht zou op maandag plaats hebben. In twee à drie groepen trokken zij af, ver weg naar Russische slagvelden wellicht, om daar te strijden voor het goede recht van Keizer en Vaderland. 'Mit Gott für Kaiser und Vaterland', was de leuze. Na het zingen van het Duitse en Hollandse volkslied voor het stadhuis, ging het rechtsomkeert in de richting van de Duitse grens: *'Muss i denn, muss i denn zum Städtele hinaus'*. En de vrouwen, zij volgden met rood geweende gezichten deze heldenstoet. Op hun armen en aan hun zijde aan de rokken vastgeklemd, wenende kinderen. Daar waren jonge meisjes, die onder luid gesnik afscheid namen van hun vrijer. Een laatste vaarwel misschien. Wie zal het weten? Zullen zij Heerlen nog terugzien? Wij hopen voor hun het beste. Wij zijn overtuigd van hun goed recht en bidden dagelijks de Almachtige, dat hij ons vaderland van de gesel des oorlogs beware en de overwinning moge schenken aan de kant der Duitse wapenen, waar veel van onze vrienden, 'kompels' en verwanten strijden voor Vorst en Vaderland.'

den Nederlanders en Duitsers. Hoe kon de nieuwe, groeiende industrietak zo'n dramatische adering opvangen nu Nederland op eigen kolen was aangewezen? De mijndirecties zaten met de handen in het haar. Het zware, vuile werk en de risico's maakten mijnarbeid toch al niet populair: 'Men moet zijn vader vermoord hebben eer men mijnwerker wordt'. zo luidde het gezegde. En de mijnwerker zelf? Die heette ruw, asociaal, crimineel, vechtlustig, drankverslaafd en van losse zeden te zijn. Als 'nomade van de moderne grootindustrie' werd hij afgeschilderd, omdat de mijnwerker gemakkelijk van arbeidslocatie wisselde en dus nooit een binding met het bedrijf of de woonomgeving ontwikkelde. Leverden wervingsacties in Limburg daarom povere resultaten op; buiten de provincie werden daar nog eens woningnood, lage lonen en

de overheersende rol van de katholieke kerk aan toegevoegd. Pas na verloop van tijd, toen overal de werkeloosheid begon te stijgen door afnemende industriële activiteit, lukte het om steuntrekkers en hun gezinnen met [zachte] dwang naar Limburg te dirigeren. Noch deze nieuwkomers, noch het handjevol gedemobiliseerde Nederlandse of gedeserteerde Duitse en Britse militairen dan wel ouderen die op verzoek nog een tijdje doorwerkten, konden het arbeiderstekort de komende jaren werkelijk terugdringen. Nee, het waren in de eerste plaats Belgen en uit Duitsland teruggekeerde Nederlandse mijnwerkers die daarvoor zorgden. En dat gebeurde snel.

In augustus en september 1914 overstromden honderdduizend Belgische vluchtelingen Nederlands Limburg. Het merendeel bleef

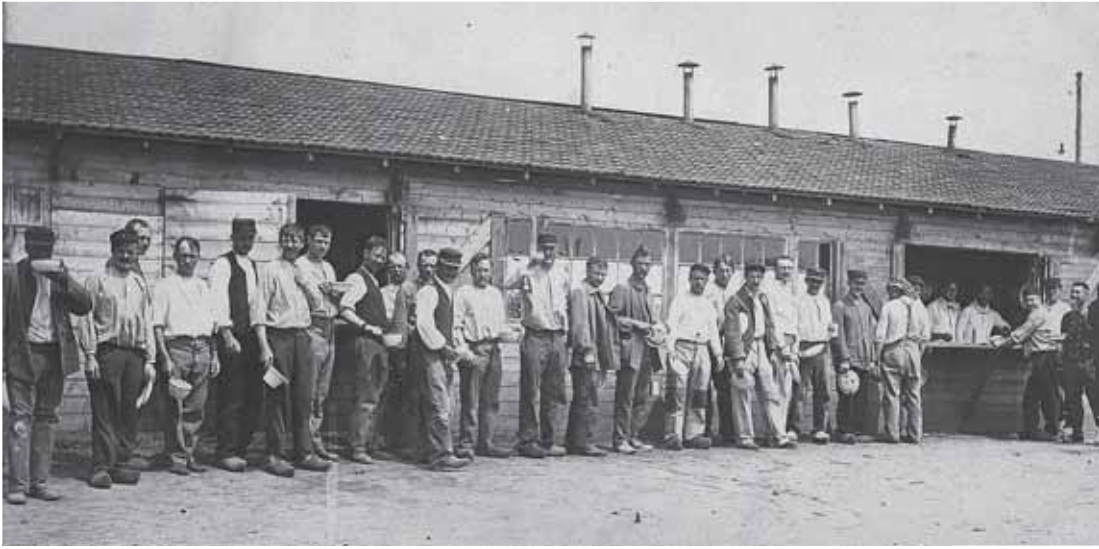
Onfrisse kritiek op de Waloniërs

citaat uit 'De Christelijke Mijnwerker' van 6 februari 1915

Hoewel de komst van de Walen nergens aanleiding gaf tot ernstige problemen, meende het katholieke krantje 'De Christelijke Mijnwerker' die toch te signaleren. Onder het kopje 'Ongewenste gasten' drukte het blad op 6 februari 1915 een artikel af, getoetst door onbegrip, frustraties en misplaatst chauvinisme: 'Toen tengevolge van het uitbreken van de oorlog vele Duitse en andere vreemdelingen onze Mijnstreek moesten verlaten, voelden velen zich gelukkig eindelijk eens van ongewenste gasten bevrijd te worden. Zeker, er waren onder die vreemden – de goede niet te na gesproken – vele elementen die hun vaderland en zichzelf geen eer aandeden. Maar toen kwamen andere vreemdelingen in hun plaats; ook uit het Walenland kregen wij bezoek.

De Limburgers hebben ook nu weer hun gulle gastvrijheid betoond; hebben geholpen waar nood was, hun eigen landgenoten daarbij vaak vergetend. Limburgers moeten de woningen en werkplaatsen verlaten om voor die vreemden plaats te maken. Nu zou men zo zeggen dat die vreemden, die hier een veilig toevluchtsoord vonden, al behoeven zij geen dankbaarheid te betonen, toch zo fatsoenlijk zouden zijn de godsdienstige gevoelens van hun gastheren en werkgevers niet te kwetsen. Doch helaas, ook dat kan van een groot aantal vanuit België naar de Mijnstreek gekomen vluchtelingen niet worden gezegd. Ergerlijke tonelen hebben reeds plaatsgevonden. Op Spekholzerheide bijvoorbeeld schamen vele Walen zich niet dronkemans-tonelen op te voeren: de borst behangen met een groot houten kruis om dan voor de pastorie spottende liederen te zingen. Rustige burgers worden op straat aangevallen. Bij een begrafenis van een van hun landgenoten stappen zij met de pijp in de mond de kerk binnen en dergelijke dingen meer.

Van godsdienst geen begrip. Zou 't niet mogelijk zijn zulke ongewenste gasten weer naar hun vaderland terug te brengen, want wij, Limburgers, hebben toch niet nodig voor onze betoonde liefdadigheid nog in onze godsdienstige overtuiging bespot te worden.'

Uitdelen van soep in het Belgisch interneringskamp te Brunssum, 1915.

niet lang; in de loop van de herfst keerden ze weer terug. Dat gold niet voor zo'n kleine duizend mijnwerkers. Die konden hier meteen aan de slag en ze bleven. Veruit de meeste vluchtelingen, bijna een miljoen, kwamen in de loop van september en oktober via Brabant en Zeeland naar Nederland. Hulpcomité's schoten als paddestoelen uit de grond. Voor zover ze geen onderdak bij particulieren vonden, werden de vluchtelingen in kampen gehuisvest. Dat laatste gold ook voor vijfendertigduizend militairen, die na de val van Antwerpen op 10 oktober de wijk hadden genomen. Zij werden geïnterneerd in kampen op de Veluwe en in Friesland. Vechten mochten ze niet meer, maar wat stond werken in een mijn in de weg? Vanwege hun taal gingen Vlamingen de voorkeur. Meer dan driehonderdvijftig wist men er niet uit te vissen. Dat kon ook niet anders, want mijnarbeid was toen nog een Waalse, dus Franstalige aangelegenheid. Reden om het taalcriterium snel los te laten. Toen er in december bovendien nog een oproer in een van de kampen uitbrak waarbij acht doden vielen, werd vaart gezet achter de inschakeling van Walloniërs in Limburg. Uiteindelijk zouden het er duizenden

worden, van wie de meesten op de mijnen Emma, Wilhelmina en Willem-Sophia terecht kwamen. Daar werkten ze, vanwege de taalbarrière, in aparte ploegen.

De reacties op de komst van de Belgen liepen nogal uiteen. Sommigen waren bevreemd voor hun strijdvvaardige reputatie en hun snelle actiebereidheid; anderen juichten hun komst juist daarom toe, maar ook omdat 'de Belgen met hun eeuwenlange ervaring onze mensen de juiste bewerking van de kool leren. Hun gereedschap, de hak en de bijl, doet nu zijn intrede in de Limburgse mijnen'. Een enkel incident daargelaten, kwam het nergens tot spanningen.

Natuurlijk vonkte het links en rechts wel eens in de explosief groeiende Mijnstreek; in die smeltkroes van nationaliteiten en vreemden onder elkaar met de mijn als centrale, bindende factor. Maar tegelijk onderging en absorbeerde diezelfde Mijnstreek onafgebroken nieuwe impulsen, zowel van binnen als van buiten. Dat leverde een unieke dynamiek op. Werk en hobby lagen in elkaars verlengde.

Er werd volop gemusiceerd, gedanst, sport en spel beoefend en er bestond ruimschoots gelegenheid elkaar te ontmoeten in lokalen

Het drankprobleem

citaat uit 'De Christelijke Mijnwerker' van 6 februari 1915, 29 mei 1915 en 27 mei 1916

'Kompels' genoten de reputatie drinkers te zijn; drinkers met een argument. Die alcoholische vlucht uit de werkelijkheid nam in de Mijnstreek, met een oververtegenwoordiging van ongehuwde jongeren en alle mogelijke knelpunten die het snel groeiende mijnbedrijf met zich meebracht; epidemische vormen aan. Juist in deze extra belastende crisisjaren. Bovendien joeg dronkemansgedrag de criminaliteitscijfers nog eens extra omhoog, want berovingen en vechtpartijen waren, net als de roep om meer blauw op straat, aan de orde van de dag. Reden voor een langdurige anti-alcohol campagne: 'Drank en drankzucht verslinden niet alleen grote sommen geld; denk ook eens aan het verlies van tijd, verwaarlozing van plichten, het slechte voorbeeld voor de kinderen, het nadeel aan de gezondheid toegebracht, de onenigheid in de familie, de uithuizigheid enz. enz. en gij zult moeten toegeven dat drankzucht de grootste ramp in onze heden-daagse maatschappij is en de ergste verstoorder van van het huiselijk geluk en de huiselijke welvaart.'

'De Limburger vindt de weg naar de kroeg: 's morgens vroeg, 's avonds laat, geen hondenweer weerhoudt hem ervan, hij moet zijn pintje hebben. De drinkgewoonte, deze gruwelijke kwaal die de geest doodt en alle energie om voor iets hogers te strijden wegneemt, heeft aan Limburg een treurige vermaardheid geschonken. Onze provincie telt op elke twintig volwassen personen één bierhuis. Is dat nu geen schande! Hiertegen moet onze strijd gericht worden...'

'Wij laten een stukske over het jolige leven dat op loondagen overal in de cafes heerst. Dat er in de mijnstreek en onder de mijnwerkers nogal veel misbruik van sterke drank wordt gemaakt, is wel enigszins verklaarbaar. Wie weet onder welke omstandigheden hij zijn dagelijkse brood daar diep onder de grond in stof, modder en bedorven lucht moet verdienen, zal dit moeten toegeven. Nauwelijks heeft hij de voet buiten de poort van de mijn gezet of het eerste huis dat hij ontmoet is... een café. Uiteraard heeft elke arbeider in zijn vrije tijd ontspanning nodig, maar speciaal de mijnwerkers komt passende ontspanning toe. Maar waar zullen zij die zoeken? Verenigd zijn ze meestal niet, veredelend toneelstuk is onbekend, wandelwegen zijn modderig of stoffig en het beetje natuurschoon wat men bijvoorbeeld in Heerlen nog vindt, wordt weggekap. En de weg? De weg leidt naar het café.'

16

en cafés. Ook de Walen – ze woonden met hun gezinnen temidden van collega's of in speciale kampen bij Beersdal, Spekholzerheide, Eyselshoven en Schaesberg – richtten hun eigen muziekkorpsen op. Uitvoeringen werden over en weer druk bezocht.

Schaarste door isolement

Kampte de Mijnstreek toch al met lastige groeistuipe als woningnood en gebrek aan allerlei basisvoorzieningen, naarmate de oorlog zich voortsleepte en er sprake was van geforceerde groei om de eigen kolenbehoefte veilig te stellen, stapelden de problemen zich op. Niemand had er een pasklaar antwoord

op, want de moeilijkheden vloeiden grotendeels voort uit omstandigheden waarop Nederland geen enkele invloed had: schaarste door isolement. In- en uitvoer lagen zo goed als stil. Tot 1918 beleefde de clandestiene handel gouden tijden. Menigeen legde zich erop toe. Rijst, meel, spek, koffie, boter, bonen en petroleum verdwenen in aanzienlijke partijen over de grens met Duitsland en België, want ook daar was schraalhans keukenmeester. Grote stukken van de grens met België werden mede daarom met prikkeldraad afgezet en bewaakt. Wie betrapt werd, kon een fikse straf tegemoet zien en als het om een mijnwerker ging, verloor die zijn baan. Door waardevermindering van frank en Rijksmark ten opzichte

van de gulden, maar vooral door verarming en toenemende tekorten in eigen land, nam de smokkelhandel gaandeweg iets af.

Zoals gezegd stond alles in het teken van productievermeerdering, want hoewel er ondanks schommelingen jaarlijks toch nog enkele miljoenen tonnen kolen uit Duitsland en Engeland het land binnen kwamen, kon niemand de toekomstige ontwikkelingen met zekerheid voorspellen. Kolen genoeg, maar wilde Nederland op korte termijn in de eigen kolenbehoefte kunnen voorzien, dan moest hoe dan ook aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Weliswaar werd koortsach-

tig gewerkt aan de aanleg van twee nieuwe mijnen, de Hendrik en de Maurits; toch zou het nog jaren duren voordat die in productie kwamen. Dat bood geen soelaas. Bovendien hieven de mijndirecties onafgebroken klagen aan over een structureel gebrek aan geschoold en ervaren personeel. Om de arbeidsproductiviteit desondanks op te schroeven, kregen opzichters en ploegbazen opdracht de mijnwerkers tot maximale prestaties aan te zetten. Krachttermen en sancties zouden dat moeten afdwingen; sancties variërend van boetes op te laat komen, ongeoorloofd verzuim en ondermaatse prestaties tot loonkorting, inhouden van vakantiedagen en

Arbeidsdruk en het gehalte van sommige opzichters

citaat uit 'De Christelijke Mijnwerker' van 26 juni 1915

Meer kolen werd onder meer vertaald in allerlei impopulaire maatregelen om de arbeidsproductiviteit op te voeren. Aan opzichters en kaderpersoneel de taak om die in praktijk te brengen. Rechtvaardig ging het er niet altijd aan toe.

'Dagelijks ondervindt de arbeider hoe door hogere en lagere autoriteiten met twee maten wordt gemeten, waarbij hij altijd aan het kortste eind trekt. Dat wekt ontevredenheid op. We geven een paar voorbeelden, niet ontsproten aan fantasie, maar genomen uit de werkelijkheid; feiten die op de mijnen herhaaldelijk voorkomen. Wanneer arbeiders met hun mede-arbeiders uit vechtlust of door samenloop van omstandigheden op de vuist gaan, worden zij onmiddellijk ontslagen. Maar wanneer de arbeiders dan zien dat op diezelfde mijn een echte vechtersbaas, die reeds vele maanden in de gevangenis heeft doorgebracht, tot opzichter wordt benoemd, en wanneer zij verder zien dat een opzichter die zijn collega met het opzichtersbijlje te lijf gaat, later tot hoofdopzichter wordt benoemd, dan is het toch wel begrijpelijk dat het vertrouwen van de arbeiders in hun meerderen niet toeneemt.

Wanneer de arbeiders, om genoeg wagens met kolen te vullen, wel eens kolen delven waar dit niet behoort, krijgen ze een boete. Niemand die zich daar erg druk over maakt, omdat men weet verkeerd gehandeld te hebben, al gebeurde dit ook om een behoorlijk loon te verdienen. Maar wanneer de volgende dag de bedrijfsingenieur beveelt om op grote schaal zogenaamde roofofbouw te bedrijven om die dag aan het benodigde kwantum kolen te komen, dan vragen de arbeiders zich natuurlijk af: 'Hoe heb ik het nu?'

Wanneer de mijnwerkers na zware arbeid moeten vaststellen dat enkele wagens van hen omvergeworpen zijn om daarmee andere aan te vullen en ze krijgen daarvoor niets betaald, is 't begrijpelijk dat ze verontwaardigd zijn. Maar wanneer ze dan bovendien nog weten dat de opzichters voor dit handwerk een premie krijgen, dan stijgt die verontwaardiging begrijpelijkerwijze tot verbittering.

Wanneer iemand minder vlijtig is en zijn arbeid niet behoorlijk verricht, wordt hij beboet. Geen arbeider zal dit onrechtvaardig vinden. Maar als straks de minst vlijtige – maar eerste klas verklikker – tot meester houwer wordt bevorderd en zo de meerdere wordt van de vlijtige arbeiders en een hoger loon krijgt, is 't dan verwonderlijk dat dit kwaad bloed zet?

[dreiging met] ontslag. Zulke maatregelen leidden niet alleen tot onverantwoord jagen en drijven; erger nog, ze vergiftigden de sfeer op de mijn en leidden tot een stijging van het aantal ongevallen. Het uiteindelijke resultaat stond haaks op het beoogde doel: gedurende de Eerste Wereldoorlog nam de productiviteit per arbeider af.

De moeilijkheden bleven niet beperkt tot het personele vlak. Er heerste een nijpend tekort aan alle mogelijke grondstoffen; aan materialen, aan werktuigen en gereedschappen, aan vervangende onderdelen en transportmiddelen; ja, zelfs aan zeep! Wat met veel moeite binnengehaald kon worden, was van slechte, en naarmate de tijd verstreek van nog slechtere kwaliteit. Staalkabels van ophaalinrichtingen werden niet vervangen, maar keer op keer gerepareerd. Materialen en gereedschappen bleven in gebruik totdat het niet

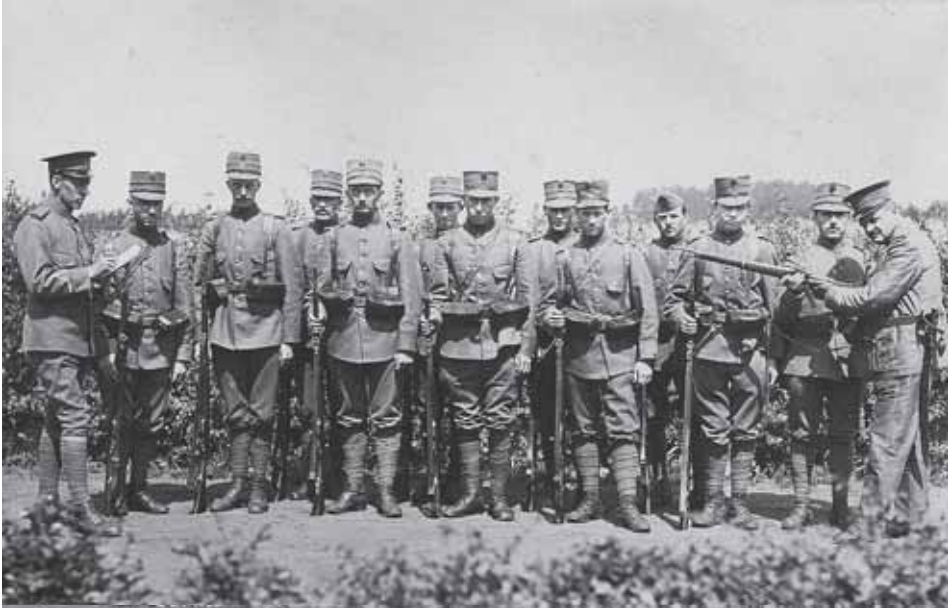
langer verantwoord was. Omdat Duitsland de export van grondstoffen als buskruit en dynamiet had gestaakt – de Verenigde Staten leverden slechts beperkte hoeveelheden dynamiet en de Muidense kruitfabriek buskruit van een minder geschikt type –, moest men op zoek naar alternatieven. Enige tijd werd geëxperimenteerd met samengeperste, vloeibare lucht, dat hetzelfde effect als springstof heeft, maar nogal omslachtig in gebruik is. Om locomotieven te laten lopen en mijnlampen te laten branden, was benzine nodig; benzine die er nauwelijks was. Voor de locs bleek spiritus een alternatief; de mijnlampen werden brandend gehouden met een mengsel van spiritus en benzol. Naderhand kwamen de eerste elektrische mijnlampen in gebruik. Mijnhout, dat lange tijd uit de Ardennen werd gehaald, moest voortaan betrokken worden uit bospercelen op de Veluwe, die in-

Ongevallen door werkdruk en onervarenheid

citaat uit 'De Christelijke Mijnwerker' van 4 maart 1916 en 25 mei 1918

Lag het aantal dodelijke slachtoffers in de mijnindustrie in 1914 op 17 personen, in 1918 was dat cijfer bijna verdubbeld; ook het aantal ongelukken met [zwaar] lichamelijk letsel steeg fors. Statistisch gezien hoefde dat niet te verbazen, want het aantal mijnwerkers was in diezelfde periode ook bijna verdubbeld, zo kon men in de jaarverslagen lezen. Niettemin maskeerden die kille cijfers een werkelijkheid, waaruit bleek dat de toename goeddeels kon worden toegeschreven aan de sterk opgevoerde werkdruk en de onervarenheid van het personeel.

'Schrikbarend is het aantal ongevallen in de Limburgse mijnen tijdens de oorlog toegenomen. Bij alle arbeiders die we vroegen naar de oorzaken, hoorden we zonder uitzondering: de jacht naar kolen en het gebrek aan hout. Het gevolg van de jacht naar kolen is in de eerste plaats dat minder op de veiligheid van de arbeiders wordt gelet, vooral waar somtijds meerdere onervaren houters aan 't werk zijn. De leus is kolen ... kolen ... Of de ruimten behoorlijk met stenen worden aangevuld of behoorlijk met hout worden gestut, daar wordt niet naar gevraagd. Herhaaldelijk worden arbeiders door neerstortende stenen getroffen. Alles jaagt op kolen en het hout blijft hier en daar in een hoek van een galerij of onder een remhelling liggen. Niemand heeft tijd om het daar te halen. De accoorden worden zo vastgesteld dat ook de houters moeten roepen kolen ... kolen ... om een behoorlijk loon te verdienen. Zo gaat 't voort, dag in dag uit, zonder ophouden. We zullen op 't gros van het toezichthoudend personeel niets afdingen, maar feit is dat oude, ervaren mijnwerkers soms bevelen krijgen die ze hoofdschuddend of met een glimlach moeten aanhoren. De praktijk is en blijft de beste leermeester en als we dan zien dat somtijds mannen die van praktijk noch theorie enig verstand hebben tot het toezichthoudend personeel behoren, dan weten we meteen dat zulks niet tot de veiligheid van de arbeider kan bijdragen.'

Wapensinspectie in Heerlen door luitenant van Wijck van het bewakingsdetachement. De militaire oefeningen gingen gewoon door, 1915

derhaast waren aangekocht door mijndirecties en overheid. Om het energiegebruik terug te dringen werden in 1916 de zomertijd ingevoerd, opdat men langer van het daglicht kon profiteren, en gingen de kolen op rantsoen. Een taak voor de nieuwe Rijkskolendistributie. Gebruik van turf, bruinkool, hout en zogeheten witte kolen werden gestimuleerd. Witte kolen verkreeg men door kranten in zout water te weken en ze vervolgens tot ballen te kneden en door kolengruis te rollen.

Groeiende ontevredenheid

Niet alleen de internationale gebeurtenissen brachten een hoop ongemak met zich mee. Twee wezenlijke knelpunten, die daar niets mee te maken hadden en onvermeld bleven omdat ze vóór 1914 ook al een onuitputtelijke bron van ellende en ergernis opleverden, waren de gebrekkige infrastructuur en de enorme woningnood. De oorlog deed daar nog een schepje bovenop. Terwijl het aantal mijnwerkers tussen 1914 en 1918 zowat

verdubbelde, werden door gebrek aan bouwmaterialen als hout en cement veel te weinig nieuwe woningen opgeleverd. Iemand becijferde dat sommige arbeiderswoningen door meer dan veertien volwassen personen werden benut. Huisjesmelkers beleefden gouden jaren. Willekeur, onrechtvaardigheid en schrijnende taferelen waren doodnormaal. En de infrastructuur? Op de mijnterreinen stonden vaak wekenlang hele treinladingen met kolen klaar voor transport. Bij gebrek aan vervoerscapaciteit slaagden de spoorwegen er niet in de voorraden op schema naar het westen te krijgen. Andersom stagneerde de aanvoer per spoor van allerlei belangrijke materialen. Vervoer over water was nog in studie. Dat de Maas in Zuid Limburg onbevaarbaar was en dat er kanalen gegraven moesten worden, stond vast. Ook het personenvervoer vormde een bron van dagelijkse ergernis. Tramlijnen waren er niet en het wegennet was beperkt. Wie het met de trein probeerde, moest rekening houden met lange wachttijden en vertragingen. Aanvankelijk reisden de

achthonderd mijnwerkers uit de regio Maas-tricht over Sittard naar Heerlen. Dat kon uren duren. Eigenlijk waren voetgangers en fiet-sers nog het beste af.

Het zou misschien allemaal niet zo erg zijn geweest als die grote werkgever, de mijn direc-ties, zich wat meegaander had opgesteld. Maar, we zagen het al, te laat komen werd hoe dan ook bestraft. Op directieniveau speelden andere belangen. Op directieniveau kneep men de handjes dicht. De kolenprijs steeg en steeg en steeg maar door; zo ook de winst. Hetzelfde gold voor de voedselprijzen. Die re-zen de pan uit. En de lonen? De lonen volg-den; zij het op afstand.

Alle ongemakken ten spijt brachten de ach-terblijvende lonen de meeste ontevredenheid teweeg. Ofschoon niet veel meer dan tien procent van alle mijnwerkers georganiseerd

was, telde de Mijnstreek sinds enkele jaren twee vakbonden met aanhang van enige bete-kenis: de christelijke, lees katholieke bond of CMB, en de socialistische of sociaal-democra-tische ANMB. Zij werden geacht de arbeiders-belangen bij zowel directies als overheid te bepleiten, want de kolenproductie was een staatsbelang en twee van de zeven mijnen wa-ren staatseigendom.

En dan was er de katholieke kerk, een Kerk die zich steeds nadrukkelijker met politiek bemoeide. Als maatschappelijke machtsfac-tor van gewicht en pleitbezorger van een so-ciaal harmoniemodel, mengde de Kerk zich met verve in het sociaal overleg. Sterker nog, als vanzelfsprekend eiste de Kerk bij monde van Henri Poels, een welsprekend en intelli-gente man met veel autoriteit die sinds kort als hoofdaalmoezenier van de arbeid optrad, een hoofdrol op teneinde de eigen belangen

Het personenvervoer per trein

citaat uit 'De Christelijke Mijnwerker' van 18 september 1915, 4 maart 1916 en 19 januari 1918

Niet zozeer het reizen per trein wekte ergernis, als wel de vertragingen, lange wachttijden en slechte voor-zieningen op de stations. 'Weet men niet hoeveel zelfoverwinning het velen onzer werklieden nu reeds kost om als mijnwerker de kost te gaan verdienen? En nauwelijks heeft hij deze overwinning op zich zelf behaald of hij wordt voor een ander dilemma gesteld: ofwel uit zijn geboorteplaats verhuizen, of per dag ongeveer 16 uren – misschien nog meer – van huis om 8 uren ondergronds te werken. De andere 8 zijn totaal verloren tijd.'

'Met de toestand in de wachtkamers is het allerellendigst. In Hoensbroek bijvoorbeeld is het dak lek en wanneer het regent worden de arbeiders bijna net zo nat als wanneer ze buiten stonden. In Eygelshoven is de zogenaamde kegelbaan de enige verblijfplaats voor de arbeiders. Dan is er ook geen toezicht op de wachtkamers zodat ze door honden en kinderen worden vervuild.'

'We schrijven 23 december 1917, half acht 's avonds: Aan het station Nuth is niet de minste verlichting. De wachtkamer is in volslagen duisternis gehuld. Reizigers, die eveneens op de trein wachten, lopen stampvoetend rond opdat hun voeten niet bevriezen. Buiten de 'wachtkamer', op het 'perron' hangt een mistige donkerte die belet behoorlijk te onderscheiden wat op enige meters afstand gebeurt. Goddank dat de trein dit keer niet lang op zich laat wachten. Spoedig wordt het sein tot vertrek gegeven, terwijl het in- en uitstappen nog in volle gang is. Een man valt van de onderste plank en maakt een buiteling over de grond. Verderop raakt iemand in levensgevaar doordat hij uitglijdt op de gladde trede. Hij kan de trein niet meer bijhouden en wordt bijna meegeslept. Zijn voeten hangen langs de treeplank, vlak bij de rails. Tot zijn geluk wordt hij evenwel bijtijds door een medereiziger gegrepen en met veel moeite binnen het rijtuig getrokken. Als hij goed en wel binnen zit, stopt de trein.'

Belgische geïnterneerden in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog [1914-1918]. Luitenant Marcus (rechts) en anderen op bezoek bij de Staatsmijn Emma te Hoensbroek, ca 1915.

veilig te stellen. Sociale onrust of geflirt met denkbeelden die de maatschappelijke orde ondermijnden, hoorden daar niet bij. Die bemoeienis compliceerde de zaak in zoverre dat de CMB niet zozeer de taal van de eigen aanhang sprak, als wel die van Poels. Hoe dat uitpakte bleek in het najaar van 1915, toen beide bonden met een looneis van 10% kwamen.

Arbeidsonrust en stakingen

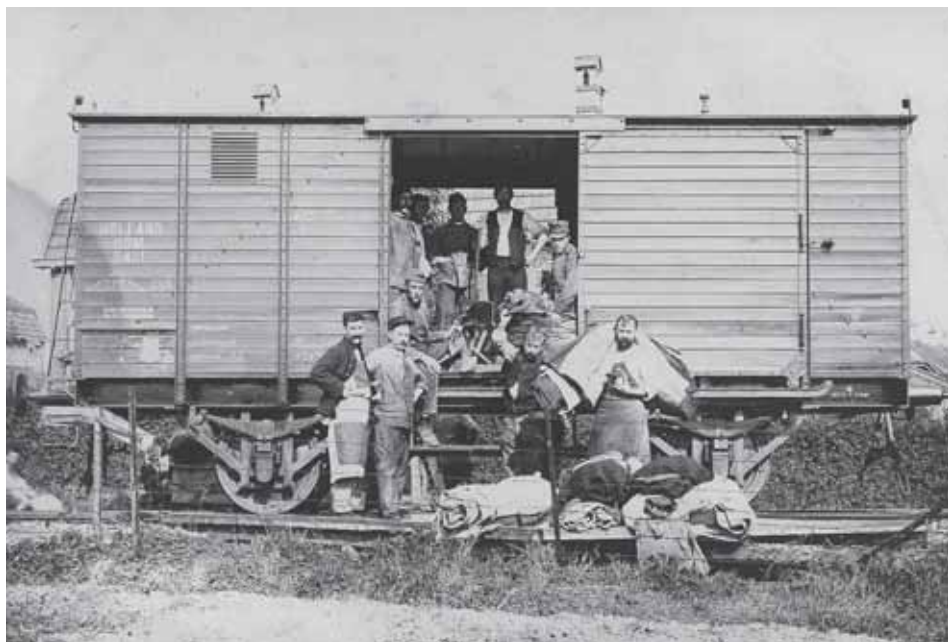
Los van elkaar richtten ANMB en CMB zich begin 1915 tot de mijndirecties met het verzoek de lonen te verhogen omdat de voedselprijzen in de voorbije maand met maar liefst 30% waren gestegen. Ze kregen nul op rekest. Een loonsverhoging zat er volgens de werkgevers niet in.

De eveneens oplopende prijzen van grondstoffen en materialen drukten zwaar op het bedrijf evenals de uitkeringen voor gezinnen van gemobiliseerde mijnwerkers. Bovendien waren de meeste directies van mening dat de lonen dank zij eerdere verhogingen op een

bevredigend niveau lagen. Hooguit zou er iets gedaan kunnen worden in de vorm van een tijdelijke, beperkte duurtetoeslag. Overtuigend klonk het niet. Per slot van rekening steeg ook de kolenprijs en daarmee de winst.

Omdat de kosten van primaire levensbehoeften in het voorjaar omhoog bleven gaan, herhaalden beide bonden in juni hun verzoek. Ook dit keer bleven de toezeggingen beperkt tot kleine duurtetoeslagen. Reden voor beide bonden samen front te vormen. In oktober kwamen ze met een looneis van 10%. Dit was het moment voor Henri Poels om het initiatief naar zich toe te trekken. Door handig gecijfer slaagde hij erin de bonden ervan te overtuigen dat het werkelijke loon inmiddels 10% hoger lag. Zelfs de mijndirecties begrepen niet veel van Poels' redenering, maar het kostte geen cent en dus stemden ze ermee in, net als de bonden.

Pas toen de mijnwerkers in november hun loonzakje openden en bemerkten dat ze met een kluitje in het riet waren gestuurd, stak een storm van protest op. Desgevraagd liet Poels

Belgische geïnterneerden in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog [1914-1918]. Aankomst van een wagon dekens voor het kamp te Beersdal op het station te Heerlen, 1915.

weten dat het zijn zaak niet was. Als iedereen gewoon aan de slag ging, kwam het allemaal dik voor mekaar, aldus de aalmoezenier van de arbeid.

In feite was niets opgelost en een volgende confrontatie kon niet uitblijven. Niettemin lukte het de mijndirecties de onvrede gedurende 1916 binnen de perken te houden. Vooral de CMB toonde begrip voor de noden van de tijd en accepteerde moeiteloos de extra-tjes ter compensatie van de aanhoudende prijsstijgingen.

Anders was dat bij de ANMB en een ruime meerderheid van de mijnwerkers. In die kringen giste het omdat de toeslagen verbleekten bij de koopkrachtdaling. Voor de ANMB was de maat vol toen de prijzen aan het begin van 1917 voor de zoveelste keer in rap tempo omhoog gingen. In april polste de socialistische bond de CMB of men net als in 1915 bereid was tot een gezamenlijke loonactie. Die bereidheid was er zeker onder de CMB-aanhanger, maar Henri Poels was mordicus tegen samen-

werking met socialisten en bisschop Schrijnen van Roermond steunde hem daarin. Dus weigerde de CMB ofschoon men vond dat de directies wel iets voor de mijnwerkers moesten doen. 'Iets' hield voor de mijndirecties het beproefde middel van een loontoeslag in. Dan had men in elk geval niets te duchten van de CMB. Medio mei zette de ANMB de zaak op scherp door met een eisenpakket te komen. Naast een loonsverhoging in plaats van [tijdelijke] toeslagen eiste de bond de invoering van een minimumloon en een verlaging van de werktijd van 8,5 uur naar 8 uur bij de particuliere mijnen [voor de Staatsmijnen was dat niet meer nodig]. Verder wilde de ANMB een milder boetesysteem en de instelling van een geschillencommissie, die bindende uitspraken kon doen bij arbeidsconflicten. Hoe breed de steun voor de eisen was, bleek op Pinkstermaandag 28 mei toen ruim 6.000 mijnwerkers een openluchtbijeenkomst van de ANMB bezochten.

Even leek de CMB buitenspel te staan, maar

diezelfde week lanceerden katholieke pers en geestelijkheid eendrachtig een tegenoffensief. Zo berichtte 'De Zuid Limburger' begin juni over de manifestatie van 28 mei: 'Opmerkelijk was het dat vele geïnterneerde Belgen en Duitse deserteurs meetrokken; het overgrote deel der mannen waren zogenaamde Hollanders. Met vreugde constateren wij dat slechts een klein gedeelte van de rood georganiseerde mijnwerkers uit Limburgers bestond.' Op een druk bezochte bijeenkomst van de overkoepelende Rooms Katholieke Werklieden Vereniging werd nogmaals fel uitgehaald naar de 'rooien'. Toch staken de voormannen van het katholiek tegenoffensief niet alle energie in polarisatie. Intensief werd nagedacht over een constructievere strategie.

Niemand kon eromheen dat de meeste katholieke mijnwerkers achter de ANMB en niet achter de CMB stonden. Henri Poels maakte de achterstand in een klap goed met een geniale zet. Hij stelde voor een permanente commissie van overleg tussen werkgevers en werknemers in het leven te roepen. Daarmee

hoopte hij niet alleen de angel uit het arbeidsconflict te halen; bovendien beantwoordde zo'n commissie aan het katholieke ideaal van harmonie, van overleg en communicatie in plaats van verstarring en polarisatie. Vanzelfsprekend steunde de CMB dit plan. De ANMB, gegriefd door het afhaken van de CMB en de antisocialistische houding van het katholiek establishment, zag er niets in.

Op hun beurt zagen de werkgevers zich voor een dilemma geplaatst. Ging men akkoord met de ANMB-eisen, dan waren de gevolgen voor de veel gematigder CMB niet te overzien. Beide bonden tegen elkaar uitspelen of de confrontatie met de ANMB aangaan was weliswaar een optie, maar overeenstemming over de te volgen tactiek werd niet bereikt. Sommige eisen zoals een [kleine] loonsverhoging en mildere boetes waren zonder meer bespreekbaar; een 8-urige werkdag en een minimumloon niet. De particuliere mijndirecties hielden staande dat in de praktijk al sprake was van een 8-urige werkdag. Een minimum-

Stakers en toeschouwers in het kamp van de Belgische geïnterneerden in Beersdal te Heerlen, 1917.

loon werd afgewezen omdat daarmee de prikkel tot een maximale arbeidsprestatie wegviel. Over de instelling van een permanent overlegorgaan of Contact Commissie bestond aanvankelijk twijfel, maar men ging overstag toen minister Posthuma van Landbouw, Nijverheid en Handel zich er medio juni positief over uit liet. Het draagvlak voor Poels' voorstel werd steeds breder, wat eens te meer bleek toen een ANMB-delegatie de minister op 19 juni bezocht. In plaats van concrete toezeggingen te doen, verwees Posthuma de ANMB alvast naar de op te richten Contact Commissie waar alle hete hangijzers geagendeerd konden worden.

De volgende dag riep de ANMB een staking

uit. Ondanks Poels' verklaring in het Algemeen Handelsblad dat "er niet gestaakt zal worden als ik het niet wil; ik wil het niet en dus wordt er niet gestaakt", gaf ruim 80% van alle mijnwerkers gehoor aan de oproep. De Belgische geïnterneerden, ruim 1200 man die nota bene geen lid van een vakbond mochten zijn, laat staan staken, namen het voortouw. Poels reageerde furieus; zijn plan voor een nieuwe overlegstructuur leek in rook op te gaan. Belgen en socialisten waren voor hem de boosdoeners. Zij organiseerden een terreur in de Mijnstreek die zijn weerga niet kende. ANMB-ers maakten zich, aldus Poels, schuldig aan intimidatie en lastigvallen van werkwilligen, maar uit rapporten van de Heer-

21 juni 1917: het begin van de staking

citaat uit 'De Mijnwerker', orgaan van de ANMB van 4 augustus 1917

Met name de in de mijnen tewerkgestelde Belgen uit Wallonië toonden zich van meet af aan bijzonder strijdvaardig. Hoewel ze zich in Nederland niet mochten aansluiten bij een vakbond, hoopte en rekende de ANMB op hun steun....

'Om drie uur in de morgen waren vakbondskeren al present en alle arbeiders die naar de mijn gingen, werden per stroobiljet van het stakingsbesluit in kennis gesteld. Ik bevond mij bij de mijn Oranje Nassau I in Heerlen. Honderden stonden al te wachten op de Belgische geïnterneerden van wier houding veel affhing. Daar komen ze, hoorde ik zeggen. Begeleid door een Hollandse officier en de nodige gewapende soldaten, marcheerden deze Belgische mijnwerkers in hun soldatenkleden naar de ingang van de mijn. De bondsjongens gingen een huivering door de keel want van deze Belgen moest het succes voor een groot gedeelte komen. Spoedig verspreidde men de in het Frans gedrukte biljetten onder hen. Een gemompel ging door de rijen der Belgen en men hoorde nogal komische uitdrukkingen in gebroken Hollands als 'Cameraad Hollandias, niks te werk' en 'Had je me maar, Oranje Nassau'. De begeleidende officier werd wat ongeduldig en vroeg hen of ze zouden werken of niet. Alles bleef een ogenblik stil en de spanning bereikte haar hoogtepunt. Daar galmt eensklaps een 'vive la grève' en een 'vive la solidarité' door de lucht, gevolgd door een donderend hoera: leve de Belgen en leve België. De tranen van blijdschap en ontroering rolden over de wangen der mijnwerkers. Daar sprak het arbeidershart. De Belgen maakten direct rechtsomkeert en gingen naar hun kamp in de wetenschap een schone daad te hebben verricht waarmee zij een nieuwe, roemrijke bladzijde aan de geschiedenis der Belgische vakbeweging hebben toegevoegd. Onze hulde aan die dappere kerels. De Hollanders brachten hen nog een krachtige 'Internationale', waarmee de Belgen direct instemden en zo was een belangrijke kwestie opgelost.

Nu werd het levendig in de Mijnstreek. Overal stonden mannen op post en ze verrichtten daar hun werk zo goed dat zowat geen man aan het werk ging. De militaire auto's en motorfietsen vlogen door de Mijnstreek alsof de vijand in aantocht was. De politie was in volle actie. En bij dat alles bleven de stakers ijskoud en kalm, maar met een vastberaden uitdrukking op hun gezichten.'

lense burgemeester en de marechaussee bleek niets van dat alles. Even leek de aalmoezener van de arbeid zijn hand te overspelen toen hij erop aandrong militairen naar de Mijnstreek te sturen. 'Poels moet zich met zijn eigen zaken bemoeien', schreef een geïrriteerde kapitein van de marechaussee in Zuid Limburg, Bauduin. Niet Poels maar andere autoriteiten grepen in. Op verzoek van de mijndirecties werden in de nacht van 25 op 26 juni een kleine duizend Belgische stakers onder militaire escorte per trein afgevoerd naar het interneringskamp bij Zeist [na afloop van de staking keerden ze weer terug]. Ook de CMB deed een duit in het zakje: leden die de staking niet onmiddellijk beëindigden, zouden geroeyeerd worden. Geestelijken en CMB-ers zochten stakers thuis op om hen te overreden het werk te hervatten. Op speciaal belegde bijeenkomsten en in de katholieke pers kregen de 'rooien' er flink van langs. Zulke acties en de onwrikbare houding van de directies temperden de stakingsbereidheid. In de dagen na 25 juni liep het aantal stakers geleidelijk terug tot 50%.

Op 30 juni toog de ANMB-top opnieuw naar Den Haag. Vertegenwoordigers van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij [SDAP] en het Nederlands Verbond van Vakverenigingen [NVV] waren aanwezig bij het overleg met minister Posthuma. Veel meer dan het zoeken naar een oplossing voor de minimumloonkwesitie door de op te richten Contact Commissie, zegde de minister niet toe. Vanwege de kolenschaarste hoefde de bond niet te rekenen op steun van SDAP en NVV. In de steek gelaten door de eigen geestverwanten, kon de ANMB niet anders dan de staking afblazen.

De enige weg die de ANMB open stond om toch nog iets van het eisenpakket binnen te halen, was deelname aan het overleg binnen de Contact Commissie [CC], die haar werkzaamheden op 11 augustus 1917 begon. Hetzelfde jaar nog werden de eerste resultaten geboekt. Met de aanstelling van arbeidscontroleurs en de invoering van een geschillencommissie ging een oude ANMB-wens in ver-

vulling. Het jaar daarop volgde de oprichting van het Algemeen Mijnwerkers Fonds of AMF, dat zich ging bezighouden met de uitkering van pensioenen en de vergoeding van ziektekosten. Nog een jaar later, in 1919, werden – weliswaar onder druk van de regering – de 8-urige werkdag en het minimumloon ingevoerd.

Licht in de duisternis

De pacificerende rol van de CC was onmiskenbaar. Terwijl Europa gaandeweg in de greep kwam van revolutionaire actie, had men die in Limburg in de kiem gesmoord. Het belette de katholieken overigens niet hun anti-socialistische offensief in alle hevigheid voort te zetten en zelfs naar West Nederland uit te breiden toen daar een revolutionaire machtsgreep onder leiding van de SDAP-voorman Troelstra dreigde. Zolang de oorlog voortduurde en de eindeloze reeks problemen en knelpunten als een loden last op de arbeidersbevolking in de Mijnstreek bleef drukken, behield het socialistische alternatief zijn aantrekkingskracht en bleef waakzaamheid in katholieke ogen ook hier geboden.

De loden last kreeg in de winter van 1917-1918 navrante trekken. Voor het eerst regeerde de honger. Was het brood al eerder op rantsoen gesteld; nu werd zelfs de dagelijkse hoeveelheid verminderd. Door het slachten van de veestapel was nauwelijks melk verkrijgbaar.

Niemand was bij machte er iets aan te doen, integendeel, gedurende het eerste halfjaar van 1918 werd het alleen maar erger. In de zomer volgde de laatste beproeving. Genadeloos sloeg de Spaanse griep toe. Toch kwam de Mijnstreek er in vergelijking met het Noorden en Oosten van Nederland genadig vanaf, want de tweede golf die in het najaar door het land rolde was veel ernstiger en eiste tienduizenden dodelijke slachtoffers.

Ondanks alle tegenspoed waren er ook lichtpuntjes. Er werden steeds meer gaarkeukens

geopend en in de loop van de zomer kon het voedselrantsoen eindelijk weer iets omhoog. Ook het aantal goedkope logementen en kosthuizen nam toe. Zelfs de Staatsspoorwegen brachten positief nieuws. Ter hoogte van Sussteren kwam een groot emplacement voor kolenwagons gereed en in Weert een overlaadplaats. Voortaan kon de inhoud van de kolenwagons in schepen worden overgeladen voor verder transport zodat de lege wagons veel sneller terug konden naar de mijnen. Voorts arriveerden na lang wachten de eerste materiaal bestellingen uit de Verenigde Staten en kon eindelijk begonnen worden met noodzakelijke reparaties en het vervangen van kabels voor ophaalinrichtingen. Maar het allerbelangrijkste en meest positieve nieuws kwam van de fronten in Noord Frankrijk en Vlaanderen. Sinds augustus was Duitsland op de te-

rugtocht en de gebeurtenissen raakten voor het eerst in vier jaar in een stroomversnelling. Begin november legde Duitsland de wapens neer. Vooral de Belgen en gedeserteerde Duitsers in de Mijnstreek vierden feest. Zij konden eindelijk naar huis. Het was mede dank zij hen dat de kolenproductie tussen 1914 en 1918 bijna verdubbeld was tot 3,5 miljoen ton. Daarmee hadden ze met al die andere mijnwerkers een wezenlijke bijdrage geleverd aan de beperking van de schade voor de Nederlandse industrie.

** Fred Cammaert is historicus en freelance medewerker van L1-tv. Dit artikel is een studie op basis van literatuuronderzoek geschreven voor de serie 'Weet je nog koempel? De mijnen in Limburg' (Zwolle 2003-2005). In dat werk is in deel 14 'Tijdens de oorlogen' een sterk ingekorte versie geplaatst.*

Zomer 1918: de Spaanse griep waart rond

citaat uit 'De Christelijke Mijnwerker' van 27 juli en 3 augustus 1918

In Nederland bezweken binnen een paar maanden 27.000 mensen aan de Spaanse griep, van wie de meesten in de laatste drie maanden van 1918. In de zomer was ons land al door een eerste golfje getroffen, maar het aantal slachtoffers bleef toen beperkt. Het waren niet zozeer ouderen of personen met een verminderde weerstand die eraan stierven, maar mensen in de leeftijdsgroep van 20 tot 40 jaar.

'De Spaanse ziekte heeft onder een groot deel van de mijnwerkers lelijk huis gehouden. Grote, sterke kerels vielen in Spaanse handen, vóór ze er zelf ook maar het minste vermoeden van hadden. Duizend arbeiders zijn thans nog niet aan het werk. Intussen heeft deze ziekte ernstige stagnatie gebracht in de steenkolen- en bruinkoolproductie. Opvallend is het feit dat juist de mijnwerkers en voornamelijk de ondergronders er onder lijden. 't Is alsof deze ziekte meer vat op de mijnwerkers heeft dan op hen die in de gezonde frisse lucht werken; alsof de slechte lucht in de mijnen eraan meewerkt dat de organen van de mijnwerkers eerder aangetast zijn. Maar hierdoor is ook weer bewezen hoe gezondheidsschadelijk het beroep van mijnwerker is. Men moet hun zien, zij die sterk aangetast zijn door deze kwaal.'

Oorzaak en achtergrond van de ziekte werden toegeschreven aan het voedseltekort, een van de hete hangijzers van dat moment:

'Volgens de geneesheren zou deze ziekte reeds een verschijnsel van ondervoeding zijn. De slechte luchtverhoudingen, 't enorm zwaar werk en de kolossale jacht naar kolen, waardoor iedere dag de gehele en laatste kracht van de mijnwerker wordt gevraagd, eist een voldoende voeding. En juist aan krachtige voedingsmiddelen ontbreekt het. Per week zou het extra vleesrantsoen acht ons bedragen, maar wat hebben de mijnwerkers in werkelijkheid gekregen? Op enkele mijnen zijn bij uitzondering enkele keren acht ons gegeven, maar in de meeste weken slechts vijf ons, ja zelfs drie ons. Er zijn zelfs gemeenten waar het onmogelijk is 't extra rantsoen te verkrijgen.'

Hoensbroekse volksverhalen uit de negentiende eeuw

DOOR REIN VAN LIESHOUT*

Het was in 1942 dat ik op Wilhelminastraat 10 te Hoensbroek, nabij het gemeentehuis, ter wereld kwam als twaalfde kind van het gezin van Sjef en Leentje van Lieshout-Peters. Na mij zouden er nog twee kinderen volgen. Het was dus niet verwonderlijk dat mijn peettante, die zelf geen kinderen had, tegen mijn moeder zei: 'Leentje gaef mich d'r jông, doe hõbs toch al zoeväöl kinger en ich hõb d'r gënne'. En zo kwam het, dat ik reeds als baby bij mijn oudoom Guillaume Peters en peettante Angelien Otermans terecht kwam. Joseph Peters, een broer van Guillaume, woonde eveneens bij hen in. Het betreffende woonhuis lag aan de Hoofdstraat, nabij de markt te Hoensbroek, tegenover het oude St. Janskerkje.¹ Hier heb ik gedurende mijn jeugd het navolgende – door mij gereconstrueerde – familieverhaal, en de daarin opgenomen volksverhalen, horen vertellen.²

Volksverhalen

Sedert de negentiende eeuw worden volksverhalen systematisch verzameld en bestudeerd. Aanvankelijk gebeurde dat onder invloed van de romantische opvatting dat een volk een levend organisme was met een eigen volksgeest. Die uitte zich in de volkstaal en volkscultuur, waartoe ook de volksverhalen gerekend werden. De eerste generatie volkskundigen meende, dat de 'echte' volksgeest enkel nog te vinden was op het platteland. De volksverhalenverzamelaars gingen letterlijk 'de boer op'. De gecultiveerde stedelingen stonden volgens hun te ver van het gemene volk af, terwijl de fabrieksarbeiders als ontworteld werden beschouwd. Later bleek de romantische visie wetenschappelijk niet houdbaar. Volksverhalen bleken wel degelijk ook in de stedelijke milieus en bij de fabrieks- of mijnarbeiders bekend te zijn. Volksverhalen worden overigens nog steeds verteld, verzameld en bestudeerd.³

Volksverhalen zijn vertellingen die geen exacte oorsprong kennen. Zij zijn ooit ont-

staan en vervolgens generatieslang mondeling in de streektaal doorgegeven, waardoor natuurlijk diverse varianten van een en hetzelfde verhaal in omloop kunnen zijn en een thema aan de tijdsomstandigheden wordt aangepast. Juist omdat zij mondeling overgeleverd worden, zijn volksverhalen meestal beperkt van omvang en eenvoudig van structuur, hoewel een getalenteerd verteller de verhalen natuurlijk kan opsmukken. Bekende genres zijn de sagen ['was gesagt wird'] en legenden [legenda: wat gelezen moet worden], maar ook de fabel, het raadsel, de mop, de anekdote, de Schwank [komisch vertelsel] en het sprookje.⁴

In Limburg was het rector Henri Welters [1839-1887], die als eerste volksverhalen verzamelde en systematiseerde. Zijn *Limburgsche legenden, sagen, sprookjes en volksverhalen* [1875-1876] legde de basis waarop andere verzamelaars voortborduurden of op hun beurt uitputten. Bekende verzamelingen Limburgse volksverhalen – al dan niet door eigen onderzoek verkregen – werden gepubliceerd door Van Beurden, Kemp, Sinninghe, Lemmens,

Engels en De Blécourt. In de jaren tachtig van de vorige eeuw werden nog nieuwe volksverhalen uit de gemeente Echt gepubliceerd.⁵ Hoensbroek is echter in al deze bundels maar minnetjes bedacht.⁶ Wel heeft Paul van Hoensbroek, pseudoniem van Willem Poulssen [1893-1970], een boekje uitgegeven met *Legenden*, maar daarin staat slechts een sterk literair opgetuigd 'volksverhaal' over de kerkklokken van Hoensbroek.⁷ Heeft men ter plaatse nooit verzameld of stieten de verzamelaars op een muur van stilzwijgen? In elk geval waren typische sagefiguren als de auvermannetjes, de weerwolf, de Bokkenrijders en de duivel in gedaante van een dier geen onbekende verschijningen, zoals uit het onderstaande blijkt.

Een waar gebeurd familieverhaal

Het was op die gure novemberavond omstreeks 1885 al vroeg donker geworden, zodat de petroleumlampen bij de familie Peters-

Collaris aan de Flatterstraat in Hoensbroek, eerder werden aangestoken dan gebruikelijk.⁸ De kolenkachel in de keuken had al de hele dag gebrand en, omdat ome Niek Collaris [41 jaar] en tante Bertha Jongen [39 jaar] met hun kinderen op bezoek waren gekomen, werd de open haard in de woonkamer aangemaakt. Dit omdat er te weinig plaats in de keuken was om de hele familie te herbergen en ook omdat het rond de open haard een stuk gezelliger was.

Ome Niek en tante Bertha woonden ook in Hoensbroek. Zij hadden slechts twee kinderen Geert van 14 en Phil van 10 jaar. Ze waren 's avonds dikwijls aan de Flatterstraat te vinden. Bij het kinderrijke gezin van Nico's zus Helena was het altijd even druk en er viel steeds wel iets te beleven. Bertha Jongen hielp haar schoonzus ook vaak met de huishouding en de opvoeding en verzorging van de kinderen. Soms mochten de kleintjes ook wel eens bij ome Niek en tante Bertha en hun beide

Schrijver dezes, als baby gezeten op een kussen, te midden van zijn informanten, te weten: v.l.n.r.: zijn oudoom, de onverschrokken Joseph Peters; zijn moeder, Leentje van Lieshout-Peters; zijn oudoom, Guill Peters en zijn peettante Angelina Peters-Otermans. Deze foto is in 1943 genomen achter het (afgebroken) woonhuis aan de Hoofdstraat 64 te Hoensbroek, tegenover het oude St. Janskerkje. *fotograaf: vader Sjef van Lieshout.*

Op de voorgrond het personeel van bakkerij Winkelman. Links op de achtergrond, [een deel van] het woonhuis van de familie Peters-Collaris aan de Flatterstraat [nu Nieuwstraat] te Hoensbroek.

kinderen logeren, wat altijd een feest voor hen was. Dochtertje Bertha van 1 jaar lag al lang boven in de wieg te slapen en moeder Helena had de kleine Clim van 4 jaar juist in bed gestopt. Guill van 7 mocht nog even opblijven totdat het verhaaltje ‘voor het slapengaan’ was verteld.

Willem van 10, Jan van 11 en Mina van 13 jaar mochten die avond wat langer opblijven, daar hun neefje Geert en nichtje Phil er ook waren en omdat het zaterdag was. Iedereen had de volgende dag vrij en kon dus uitslapen.

Vader Frans⁹ legde nog enkele houtblokken in het vuur, waardoor de kamer al spoedig heerlijk warm was. Iedereen zat in het knetterende vuur te staren. Terwijl de andere kinderen aandachtig meeluisterden, vertelde moeder aan Guill, die naar bed moest, een verhaaltje over aardmannetjes.

De auvermenkes

De auvermenkes waren een soort kabouters die bij het bos ‘de Jeugrubben’, onder de grond woonden.¹⁰ Ze konden via een holle boom naar hun onderaardse gangenstelsels krui-

pen. Midden in de nacht, klokslag 12 uur, kwamen ze uit hun schuilplaats en gingen dan het dorp in. Ze liepen vervolgens langs de huizen, klopten op de gesloten blinden van de ramen en riepen dan: ‘Leen me een pan, leen me een ketel!’ De goede mensen zetten dan een ketel met restjes aardappelen, groenten of vlees buiten. De auvermenkes namen die mee, aten de restjes op en brachten de ketels voor het aanbreken van de dag, schoongemaakt en netjes opgeschuurd, weer terug. Wie goed voor de mannetjes was, werd ook goed behandeld. Van hen werd ’s nachts het hele huis gepoetst, zodat de vrouw des huizes de volgende dag niet meer hoefde te werken. Maar zij die slecht voor de mannetjes waren moesten zich voor hun wraak in acht nemen.¹¹

Het was inmiddels negen uur geworden, zodat het ook voor de wat oudere kinderen stilaan bedtijd werd. Geert en Phil moesten ook naar bed, zij zouden pas de volgende dag door hun ouders worden opgehaald. Jan en Willem stribbelden nog even tegen – het was toch zo gezellig beneden – maar ze werden na enige tijd door vader Frans met zachte hand

naar boven gebracht.¹² Toen alle kinderen eindelijk in bed lagen werden er een paar flessen wijn opengetrokken. Maria van 19 schonk de glazen goed vol, waarna de verhalen pas goed op gang kwamen. Hubert, de oudste zoon van de familie Peters-Collaris, die met z'n 21^e jaar nog thuis woonde en vader meehielp in de meubelwerkplaats, kon boeiend verhalen vertellen.¹³ Als hij aan het woord was, was het altijd muisstil. Iedereen luisterde aandachtig, als hij begon te vertellen.¹⁴

De graaf met de aap

‘Het verhaal gaat, dat in de omgeving van Hoensbroek of Amstenrade een graaf op een kasteel woonde, die een grote aap had.¹⁵ Het dier kon net als een mens, rechtop lopen. Iedereen die de graaf kwam opzoeken was zeer verbaasd, want de aap bediende de graaf alsof hij een lakei was. Nu was de graaf een afvallige. Hij ging niet meer naar de kerk. Behalve een kort schietgebedje, dat hij nog iedere dag trouw bad, deed hij niets meer aan zijn geloof.

Een pater uit het naburige klooster had al dikwijls van de graaf met de aap horen vertellen en ook gehoord, dat de graaf een zeer goed en beminnelijk man was, wiens enige fout het was dat hij van zijn geloof was gevallen. De pater vond het jammer, dat de graaf voor de eeuwigheid verloren zou gaan. Daarom ging hij op een goede dag naar de graaf toe om te trachten hem weer op het rechte pad te brengen. Hij klopte op de kasteelpoort, waarna de eigenaardige aap zelf open deed. Toen de pater binnengekomen was, gaf de graaf aan het dier de opdracht om de gast eens goed te bedienen, maar de aap was bang en kroop onder het bed.

De graaf zei verwonderd: ‘Wat is dat nou? Er komen hier wel meer mensen over de vloer en tot nu toe is er niet één geweest waarvoor hij bang was’.

Nu vroeg de pater: ‘Mijnheer de graaf, wat denkt u wel wat voor een dier dit is?’

‘Wel, een aap’, antwoordde de graaf.

‘Nu, dan zal ik u mijn mening over dit beest maar geven’, zei de pater. ‘Dit is geen gewone aap, maar het is de duivel zelf in eigen persoon. Hij heeft het al zover gebracht dat gij uw plichten hebt verzuimd en u hebt het alleen aan dat kleine gebedje te danken dat u nog niet onbekeerd bent gestorven’.

De graaf was hierover zeer verwonderd en vroeg aan de pater wat te doen.

‘Ik zal u van dit ongedierte bevrijden’, antwoordde de pater en haalde een klein boekje te voorschijn.

Terwijl hij daaruit bad, liep het zweet hem in stralen over zijn gezicht, zo’n inspanning kostte het hem om de duivel uit te drijven. Toen de pater aan zeker woord kwam, kroop de aap onder het bed vandaan en sprong met veel gerinkel door het een raam naar buiten. Daarbij liet het dier een verschrikkelijke stank achter. De aap is daarna nooit meer gezien. En de graaf, hij trad de volgende dag in een klooster in’.

Iedereen vond het een prachtig verhaal, behalve de 16-jarige Joseph.¹⁶ Hij zei, dat hij het verhaal al eens eerder had gehoord en dat er niets van waar was. Volgens hem was het maar een gefantaseerde legende. De anderen waren het niet met hem eens en zeiden dat er toch een kern van waarheid in kon zitten. In ieder geval was de les die je uit het verhaal kon leren, dat er altijd hoop is als je maar blijft bidden, ook al is het gebedje nog zo klein.

De avond vorderde en iedereen had inmiddels zijn zegje wel gedaan. Zo vertelde vader Frans het verhaal over een goddeloze roversbende uit de achttiende eeuw.

De Bokkerijders

‘De Bokkerijders, dat waren rovers die in de vorige eeuw Zuid-Limburg onveilig hebben gemaakt. Zij hadden een pact met de duivel gesloten en konden zich op bokken, door de lucht voortbewegen. Hierdoor waren zij in staat om in één nacht tijd, op meerdere plaatsen tegelijk aanwezig te zijn om deel te nemen aan hun gezamenlijke rooftochten. Er werd

Het echtpaar Peters-Collaris en hun kinderen omstreeks 1914. V.l.n.r.: Jan Hubert de talentvolle verhalenverteller, hij was het oudste kind, in dit artikel 21 jaar oud; Maria Hubertina [Bertha] het jongste kind, in dit verhaal pas 1 jaar; Maria Catharina; Jan Frans Peters de vader]; Gerard Hubert Joseph, [11] in ons verhaal de hoofdrolspeler, hij moet destijds ca 16 jaar oud zijn geweest; Philomena [Mina]; Maria Helena Collaris [de moeder]; Jan Jacob [onze opa Sjang]; Johannes Guillelmus [Guillaume]; Clementine [Clim]; Willem Hubert.

destijds door justitie jacht op ze gemaakt en velen zijn toen gevangen genomen en ter dood veroordeeld, waarna ze werden opgehangen en soms zelfs op de brandstapel gezet.’

Joseph had ook hier een eigen mening over. De bende van de Bokkerijders had volgens hem nooit bestaan. Volgens hem waren de dieven ‘gewone’ inbrekers op zoek naar voedsel en kleding. Door het afleggen van onjuiste bekentenissen, welke op de pijnbank werden afgedwongen en door het noemen van gefingeerde ‘medeplichtigen’ ontstond er al gauw een sneeuwbaaleffect, waardoor er destijds vele mensen uit deze streek ten onrechte zijn veroordeeld en onschuldig om het leven zijn gebracht.

Toen was het de beurt aan ome Niek Collaris, de broer van moeder Helena. De kinderen Collaris-Sijstermans hadden altijd goede zin en hielden van griezilverhalen, waarmee ze

anderen bang konden maken. Niek vertelde een verhaal over de weerwolf, dat hij al enkele keren in het dorpscafé had gehoord en dat hem niet losliet.

De weerwolf

Volgens een oude Limburgse sage was de weerwolf een mens die zich in een wolf kon veranderen en dan lieden, die ’s nachts huiswaarts keerden, besprong en zich op de rug van de ongelukkige wandelaar kilometers lang liet meedragen. Zo waren er al verschillende inwoners van Hoensbroek door een weerwolf lastig gevallen. Dit gebeurde meestal, wanneer ze na hun werk, ’s avonds laat vanuit Nuth, via Hellebroek en Laar, over het Laer voetpad naar Hoensbroek liepen. In het aardedonkere Laar sprong de weerwolf dan op hun rug. Daarbij werd hen ingefluisterd dat,

indien ze weerstand zouden bieden, hen wat te wachten zou staan. Uit angst werd de zware last kilometers lang meege dragen. Na Laar gepasseerd te hebben staken ze iets verderop de Geleenbeek over, liepen vervolgens een stuk langs de Molenbeek, gingen bij de Drakenmolen het bergje op en liepen daarna tot aan de Klinkertstraat bij het kasteel van Hoensbroek. Daar sprong de weerwolf weer van hun rug af en verdween razendsnel de duisternis in.

Joseph moest om het hele verhaal hartelijk lachen en zei dat het misschien wel waar was, maar dat de weerwolf dan wel een dronken man uit Hoensbroek moest zijn geweest die te lui was om zelf naar huis te lopen. Als dit hem zou overkomen was de 'weerwolf' nog niet klaar met hem. Hij zou de betreffende persoon wel zodanig 'opknappen' dat hij weer nuchter was.

Nu bezat Joseph inderdaad een onverschrokken natuur. Hij was zo gezegd, voor de duivel niet bang. Maar tante Bertha had zo haar twijfels. Zij dacht dat de jonge Joseph zich groter voordeed dan hij was, maar ze wist niet goed hoe ze achter de waarheid kon komen.

Het moet een uur of elf geweest zijn toen Joseph zei, dat hij even naar achter moest. Nu was het vroeger zo, dat het toilet niet in een woning was gesitueerd. Deze stond in een huisje of in de schuur achter het woonhuis. Als het donker was moest men dus eerst een lantaarntje aanmaken en vervolgens naar buiten gaan en naar de schuur lopen.

Joseph liep meestal in het donker naar achter. Het was hem te veel rompslomp met die lamp.

Joseph was nog niet de deur uit of tante Bertha sprong op en zei: 'Eens kijken of die Joseph van jullie nu werkelijk geen angst kent'.¹⁷

Ze haalde vlug een groot wit laken uit de linnenkast die in de kamer stond, verdween de gang in en liep naar buiten. Niemand zei iets, alleen het vuur knetterde en doorbrak de stilte.

Het wachten op wat komen zou leek wel een

eeuwigheid, maar uiteindelijk kwam Joseph na enige tijd weer binnen en ging rustig op z'n plaats zitten. Iedereen keek naar hem, maar er was niemand die iets durfde te zeggen.

Na een korte stilte vroeg ome Niek: 'En Joseph, hoe is het?'

'Hoe zou het zijn? ... Goed', antwoordde Joseph en weer viel er een stilte. Bertha was nog steeds niet binnengekomen.

Daarom vroeg ome Niek weer: 'Joseph, heb je achterom dan niets gezien?'

'Ja', antwoordde Joseph, 'Ik zag iets wits bewegen en daar heb ik toen met de 'dievenknuppel' die achterom in het hoekje staat, op geslagen, waarna 'het' niet meer bewoog.'

Ontzet schreeuwde ome Niek: 'Oh, wat heb je me nu gedaan!' Hij greep de petroleumlamp van tafel en vloog de deur uit, de gang in en naar buiten toe.

Iedereen ging achter hem aan. Daar lag tante Bertha, midden op de binnenplaats, half onder het witte laken, roerloos op de grond. Ze was door Joseph bewusteloos geslagen en had een wond aan haar hoofd waar wat bloed uit liep.

Voorzichtig werd ze door ome Niek en Hubert naar binnen gedragen en op de divan in de woonkamer gelegd. Er werd een kussen onder haar hoofd geschoven en de wond aan haar hoofd werd verbonden. Langzaam kwam tante Bertha weer bij. Ze klaagde over pijn aan haar hoofd en over duizeligheid en durfde niet op te staan. Bertha is die nacht bij de familie Peters-Collaris gebleven en ome Niek heeft de hele nacht naast de divan bij Bertha gewaakt.

De volgende dag kwam dokter Piters, die inmiddels was gewaarschuwd, met zijn koets vanuit Heerlen een bezoek brengen. Tante Bertha moest enkele weken absolute rust houden in een donkere kamer.¹⁸ Langzaam knapte Bertha weer op. Ze heeft van het drama gelukkig niets overgehouden en is uiteindelijk 87 jaar oud geworden.

* *Rein van Lieshout houdt zich onder andere bezig met genealogie, (streek)geschiedenis en sterrenkunde.*

Noten

1. PAUL BORGER, JO BRASSÉE en ROELOF BRAAD, *Hoensbroek. Een terugblik*. Op pag. 27 staat een foto waarop het woonhuis van de familie Peters-Otermans nog te zien is. Het betreffende huis staat rechts naast het oude kerkje.
2. De geboortedata en de daaruit afgeleide leeftijden van de personages in dit verhaal zijn gebaseerd op bidprentjes, rouwbrieven en uit akten van de Burgerlijke Stand, zoals vermeld in de databank van de website Genlias.nl.
3. In Nederland gebeurt dat nog steeds door het Meertensinstituut te Amsterdam.
4. Korte omschrijvingen van deze genres kan men vinden bij H. VAN GORP e.a., *Lexicon van literaire termen. Stromingen en genres, theoretische begrippen, retorische procedures en stijffiguren* [Leuven 19863].
5. A.F. VAN BEURDEN, *Limburgsche sagen en legenden* [1914]. PIERRE KEMP, *Limburgs sagenboek* [Maastricht 1925]. JACQUES SINNINGHE, *Limburgsch sagenboek* [Maastricht, 1938], GERARD LEMMENS, *Mijnwerkersfolklore in Limburg* [1935] en *Maria in Limburg* [1947]. GRAAD ENGELS, *Det dank' tich d'n duuvel* [1977]. JACQUES SINNINGHE, *Verhalen uit het land der Bokkenrijders en der Teuten* [Heerlen 1978]. WILLEM DE BLÉCOURT, *Volksverhalen uit Nederlands Limburg* [Utrecht/Antwerpen 1981; Onze Volksverhalen 12]. E. TIELEMANS en S. TOP [red.], *Echt vertelt... echt verteld. Een volksverhaalonderzoek* [Limbricht 1987; Volkskundig Mozaïek 2].
6. Sinninghe geeft o.a. de kerker van slot Hoensbroek, de geheime slotkamer, de duivel als aap, de klokkenkuil, de Auverberg. Zie: *Limburgsch sagenboek*, 14, 47, 208, 215, 230.
7. PAUL VAN HOENSBROEK, *Legenden. Verhalen in Limburger Hollandsch* [s-Hertogenbosch z.j.], 25-32.
8. BORGER e.a., *Hoensbroek*, 94. Op deze foto staat de toenmalige Nieuwstraat, die in de negentiende eeuw Flatterstraat werd genoemd. Het reeds lang afgebroken pand is op deze foto nog te zien. Het betreft het laatste huis met trapjes voor de voordeur, met aan weerszijden van de deur een raam en rechts voorzien van een poort.
9. Johannes Franciscus Peters is een zoon van Johannes Peters en Anna Odilia Schreurs. Hij is op 11 mei 1835 te Hoensbroek geboren. Frans overleed te Hoensbroek op 15 november 1918. Hij trouwde op 15 januari 1864 in het monumentale kerkje aan de markt te Hoensbroek met Maria Helena Collaris, dochter van Gerardus Collaris en Petronella Sijstermans. Helena is te Hoensbroek geboren op 11 augustus 1841. Zij overleed te Hoensbroek op 8 januari 1925. Haar grootvader Joannes Nicolaas Collaris, gehuwd met Maria Gender, was pachter van hoeve Ter Linde nabij het kasteel te Hoensbroek. Zie hiertoe P.A.H.M. PEETERS, *Hoensbroek, bijdrage tot heemkennis* [Echt z.j.], 54 en 55.
10. De Jeugrubben zijn een klein bos in het noordwesten van Hoensbroek, aan de Randweg.
11. Het motief van de behulpzame kabouters gaat terug op een vertelling van de Duitse schrijver en schilder August Kopisch [1799-1853] 'Die Heinzelmänchen von Köln' uit 1836, die opgenomen is in zijn bundel *Allerlei Geister* [1842].
12. M. VAN DIJK, "Möge der Kunstsinn fortschreiten!" Honderdvijftig jaar harmonie St. Cecilia Hoensbroek [1856-2006]; in: *LvH* 57 [2007], 9. Genoemde Jan en Guill Peters staan nog op deze oude foto van fanfare St. Cecilia Hoensbroek, uit 1896. Mijn grootvader Jan [Sjang] Peters staat achter de dikke trom, terwijl mijn oudoom Guill [met sigaar] een rij hoger staat, uiterst rechts. Guillaume Peters werkte bij notaris Beckers. Zie: BORGER, *Hoensbroek*, 85, bovenste foto. Voor notaris Beckers. Zie: PIERRE HEIJBOER, 'Raadsels rond de dood van een Hoensbroekse notaris', *LvH* 56 [2006], 17-28.
13. Dat onze oudoom Hubert Peters een zeer getalenteerde en boeiende verhalenverteller was, hoorde ik onlangs van Philomena van de Berg-Peters. Philomena Peters is een nicht van mijn moeder Leentje van Lieshout-Peters.
14. De sagen over de auvermenkes, de graaf en de aap, de weerwolf en de Bokkerijders werden vaker aan mij verteld, tijdens de lange winteravonden – er was nog geen tv – in huize Peters-Otermans door mijn oudooms Joseph, Willem en Guillaume Peters en door mijn peettante Angelien Otermans. Mijn moeder kende deze verhalen eveneens.
15. Het verhaal over de graaf en de aap is ook opgenomen door Pierre Kemp in zijn *Limburgs sagenboek* [Maastricht 1925], 96-97. Diens verhaal 'De aap' is vrijwel gelijk aan de versie van Hubert Peters. Alleen is bij Kemp geen sprake van een graaf, maar van een 'rijk heer' uit de omgeving van Hoensbroek of Amstenrade.
16. Joseph Peters is heel zijn leven werkzaam geweest als kamerdienaar op kasteel Rimburch. Na zijn pensionering is hij weer teruggekeerd naar zijn geboorteplaats Hoensbroek, waar hij bij zijn broer Guillaume Peters en schoonzus An-

gelina Otermans is gaan inwonen. Als Joseph jarig was kwam de gravin helemaal vanuit Rimb- burg naar Hoensbroek om hem te feliciteren met een bloemstuk. Als jongetje van een jaar of vier mocht ik 'die Gnädigste', zoals Joseph haar noemde, even een handje geven en moest daarna direct weer de keuken in. Na een uurtje ver- trok de gravin dan weer. Joseph voelde zich al- tijd zeer vereerd met dit bezoek.

17. Het verhaal over tante Bertha Jongen werd des- tijds door Angelina Otermans aan mij persoon- lijk verteld, in het bijzijn van de betreffende

oudoom Joseph Peters, die het verhaal niet weersprak. Ik heb nog gevraagd of het mijn oudtante Bertha Peters betrof [zittend, links op onderstaande familiefoto]. Er werd toen geant- woord dat zij het niet was, maar dat het een ou- dere tante Bertha betrof, gehuwd met Collaris.

18. J.M. VAN DE VENNE, J. TH. H. DE WIN en P.A.H.M. PEETERS, *Geschiedenis van Hoensbroek* [Hoens- broek, 1967] 596. Aan mij is verteld, dat er een dokter uit Heerlen kwam, die weken rust in een donkere kamer voorschreef. Het was dus dokter Piters.

Errata

In uitgave 2007-3/4 is gepubliceerd het artikel *Het Raadsel van het Nonnengoed in Hoensbroek; een poging tot een oplossing*. In dit artikel is op pagina 116 een foto geplaatst van een hoeve in Geleen. De juiste foto, betreffende de Naanhof te Hoensbroek, staat hieronder afgebeeld.

In uitgave 2007-3/4 is gepubliceerd het artikel *Achter de muur van het oude kerkhof ...*. De vermelde auteurspersonalía, betreffende Werner Nijsters zijn incorrect. Werner Nijsters houdt zich bezig met streekgeschiedenis en genealogie.

Recensies en signalementen

DOOR DIANE HABETS EN MARTIN VAN DER WIJST

900 jaren kerk en parochie Sint Lambertus Kerkrade

Kerkrade onderweg deel XI. Uitgave Stichting Historische Kring Kerkrade, Kerkrade 2007, 251 blz., geïll.. Prijs € 22,50. ISBN 90-70246-67-8

Deel 11 van deze jaarlijkse uitgave van de Historische Kring Kerkrade staat geheel in het teken van de Lambertus kerk. De parochie en kerk van de heilige Lambertus te Kerkrade bestaan dit jaar 900 jaar. In het jaar 1108 werd de stenen kerk gewijd, daags na de wijding van de crypte van Rolduc. Zeer waarschijnlijk bestond er een oudere, houten voorganger van deze kerk. Rondom deze kerk ontstond een gemeenschap.

De geschiedenis van kerk en parochie wordt beschreven aan de hand van uiteenlopende onderwerpen. Niet alleen de bouwgeschiedenis van de kerk, de pastorie, de pastoors, het kunstbezit maar ook de rol van deze parochie in het maatschappelijke leven wordt beschreven. De rol in het Kerkraadse onderwijs en de ontwikkeling van de bibliotheek komen aan bod. Als extraatje is de volledige beschrijving [incl. foto's] van de glas-in-lood ramen opgenomen in deze uitgave.

Diane Habets

Heerlerbaan en omgeving

Door Jo Nelissen, Kerkrade 2006, 184 blz., geïll.. Prijs € 17,50. Uitgave in eigen beheer: 045-5663114, e-mail: j.m.nelissen@home.nl.

Over de vraag, wat tot Heerlerbaan en omgeving behoort, kan men twisten. De auteur heeft deze vraag grotendeels ondervangen

door aan te geven, dat zijn boek ook een uitstapje maakt naar Vruschemig [Nieuwhuisstraat], de Euren-Benzenrade en Imstenrade. Het werk met 80 foto's en 184 bladzijden, inclusief advertenties, is in eigen beheer uitgegeven en een vervolg op 'Tussen Heerlerbaan en Vruschemig' van dezelfde auteur. Het omslag is aantrekkelijk door de afbeelding van wegkruisen in het hele te beschrijven gebied.

Het meest opvallende aan het boek is de indeling, niet chronologisch en niet geografisch, maar per onderwerp in bijna 100 korte of zeer korte hoofdstukken of paragrafen van heden en verleden door elkaar. Als voorbeelden noem ik De Wilhelminaschool, in memoriam Dr. Clemens Meuleman, Het Toon Hermanshuis, De Kolenkit, Niet alles is peis

en vree op de Heerlerbaan, Jozef Vroomen, Park Hoogveld, D'r Kroedwusj, Het Asielzoekerscentrum Imstenrade, The Victory Outreach Church, Architect Jan Stuyt [1868-1934] en Verdwenen Beroepen. Verder worden verschillende families uit onder andere de Euren en Vrusschemig 'behandeld'.

Wie aan dit alles niet voldoende heeft, vindt op de pagina's 165-169 enkele echt Limburgse recepten, zoals voor 'Knien in 't zoer, nonnevót, vlaai, zoer vleesj, kouw sjóttel, riefkeuksjkes, radong en fluitekaas', voor elk wat wils dus. Een inhoudsopgave ontbreekt helaas in het boek. Enkele duidelijke plattegronden van de buurten van vroeger en nu zouden in dit groot-formaat-boek zeker een plaats verdienen hebben.

Martin van der Wijst

'We moeten nog naar dat land reizen, 40 jaar poëziefestivals in Zuid-Limburg'

Door Hennie Jetzes [red.] e.a., Heerlen 2008.
Historische Reeks Parkstad Limburg, 6. 152 blz.,
geïll., prijs € 21,95. ISBN 978-9077629-04-8.

Bij de opening van de boekenweek in Heerlen op 12 maart j.l. verscheen onder redactie van Hennie Jetzes een volledig in kleur uitgegeven boek over de geschiedenis van de poëziefestivals in Zuid-Limburg. Al veertig jaar zijn de Zuid-Limburgse poëziefestivals spraakmakend en vermaard in binnen- en buitenlandse kringen, waar bekende dichters van over de hele wereld hun literaire kunstwerken voordragen.

Hennie Jetzes: 'Jarenlang had de generatie met onder andere Marie Koenen, Felix Rutten en de gebroeders Kemp het beeld van de literatuur in Limburg bepaald. Halverwege de jaren zestig waren zij echter of overleden of te oud. Bij het doorlezen van de literaire rubrieken van de Limburgse dagbladen uit die tijd las ik de regels 'Het is opvallend stil in de Limburgse literatuur' en 'Het wachten is op een nieuwe generatie.''

Op 1 november 1967 vond in Maastricht het poëziefestival 'Rimrammen in de Redoute' plaats. Het poëziefestival was een geheel nieuw evenement in de literatuur, overgevaaid uit Amerika. Een jaar eerder had Simon Vinkenoog met 'Poëzie in Carré' dit gebeuren in Nederland geïntroduceerd. Een geheel nieuwe generatie dichters met een eigen poëzie presenteerde zich tijdens dit festival. De avond verliep nogal tumultueus. Of zoals Wiel Kusters, één van de deelnemers, zei: 'De avond was stormachtig, zowel buiten als binnen het gebouw'.

Ook de 'nieuwe' poëzie van de jonge dichters werd niet door iedereen direct begrepen en gewaardeerd wat blijkt uit de diverse recensies. Maar door dit alles kreeg het festival, en dus ook de deelnemende dichters, veel publiciteit. In de zeventiger jaren publiceerden al enkele dichters van deze generatie. Van anderen verschenen de eerste gedichten in diverse tijdschriften. Allerlei dichtersmanifestaties werden nu regelmatig georganiseerd om naar buiten te treden en voor de publiciteit.

In de jaren tachtig beleefde Limburg op het gebied van literatuur een bloeiperiode. Een voor Limburg ongekend aantal dichters publiceerde op landelijk niveau. Zij werden omringd door vormgevers, uitgevers, uitgevers van bibliotheek boeken en kunstenaars, die op hun vakgebied landelijke bekendheid genoten. En er was een grote groep schrijvers en dichters, die weliswaar [net] niet het landelijk niveau haalde maar toch zeer verdienstelijk en regelmatig publiceerde.

Halverwege de jaren tachtig ging men weer een stapje verder. In 1988 en 1990 werd het internationaal poëziefestival 'Grenzen aan de Taal' in Heerlen gehouden. En in Maastricht vond in 1989 het, eveneens internationale, poëziefestival 'International pen Poetry Evenings' plaats. Er kwamen daardoor intensieve internationale contacten tot stand.

Begin jaren negentig ontstonden de twee festivals, die Limburg heden rijk is, te weten het nationale poëziefestival 'Dag van de Poëzie' te Landgraaf en het internationale poëziefestival 'The Maastricht International Poetry Nights' in Maastricht.

Over Limburgse poëziefestivals was nog niet eerder gepubliceerd. Hennie Jetzes heeft op geen enkele studie of artikel kunnen terugvallen. Ook de diverse archieven in Limburg hebben nog vrijwel niets over de poëziefestivals verzameld.

Samen met Fred van Leeuwen en Stichting Poëziefestival Landgraaf heeft Hennie Jetzes nu alle ins en outs schriftelijk vastgelegd. In het boek heeft vooral Hans van de Waarsenburg, die vrijwel bij alle festivals betrokken is geweest, zijn herinneringen op schrift gesteld. Zijn archief was ook een belangrijke bron voor de andere auteurs.

Het boek kwam tot stand in samenwerking met de Openbare Bibliotheek Heerlen en de Vrienden van de Literatuur. 'We moeten nog naar dat land reizen' verscheen als nummer 6 in de Historische Reeks Parkstad Limburg, een uitgave van Rijckheyt en Het Land van Herle.

Het boek is te koop bij Rijckheyt in Heer-

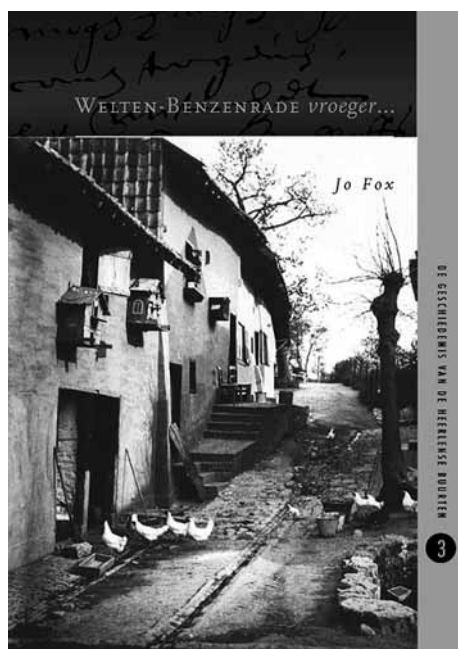
len, de Openbare Bibliotheek Heerlen, tijdens de achtste Dag van de poëzie in Landgraaf op 19 en 20 april a.s. en de boekhandel.

Welten-Benzenrade vroeger... Van middeleeuws dorp tot moderne stadswijk

Door Jo Fox, serie De Geschiedenis van de Heerlense buurten nr. 3, 2006, uitgave van Rijckheyt centrum voor regionale geschiedenis te Heerlen en Heemkundevereniging Welten-Benzenrade. ISBN 90-77629-03-3, 136 blz., geïll. Prijs: € 19,50.

Bij de samenstelling van dit boek, 136 bladzijden met evenveel foto's, heeft de auteur overwegend gebruik gemaakt van zijn publicaties in 'Os Heen', het orgaan van de Heemkundevereniging Welten-Benzenrade, Wie de inhoudsopgave doorneemt [45 hoofdstukken] ontkomt niet aan de indruk, dat in dit boek werkelijk alles kort of lang aan de orde is gekomen.

Wie dit werk leest en onthoudt wat er wordt verteld, kent voortaan de geschiedenis van zijn dorp. Het boekje zou ook aan te bevelen

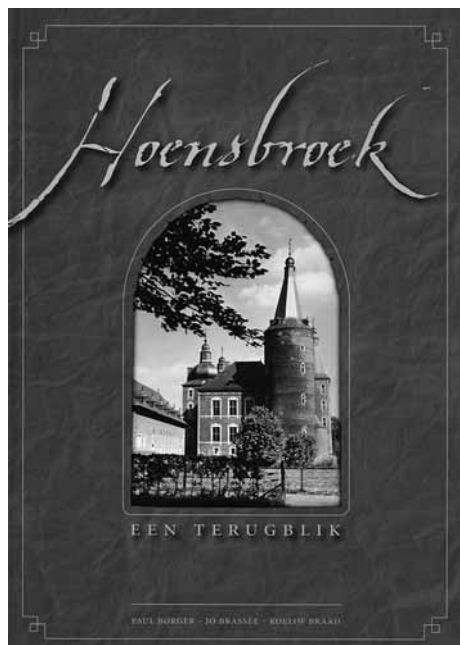
zijn voor gebruik op school wat betreft een aantal onderwerpen. Men moet echter wel weten, waar welk gebouw staat. Een paar duidelijke kaartjes zouden daarvoor, vooral voor de niet-inboorling, van groot nut geweest zijn. Zeer enthousiast ben ik over de foto's. Alleen al voor het omslag [de Weltertuynstraat in 1930] zou men het boekje kopen. Verder noem ik de foto's op blz. 10-11 [omgeving Benzenraderhof], blz. 59 [de staakmadonna], blz. 67 [de Weltertuynstraat in 1932] en vooral blz. 116-117 [het druk bevolkte zwembad van Terworm]. Ik zie uit naar de volgende deeltjes van de serie.

Martin van der Wijst

Hoensbroek, een terugblik

Door Jo Brassée, met medewerking van Paul Borger en Roelof Braad. Een uitgave van The Readshop Borger in Hoensbroek, 2006. Tweede verbeterde druk. 160 blz., ill. Prijs: € 24,50. ISBN 90-77629-02-5.

Dit groot-formaat-boek met stijve kaft is werkelijk een aanwinst. Het echtpaar Borger-Fliescher van The Readshop in Hoensbroek nam het initiatief om een goed, leesbaar, eigentijds boek over Hoensbroek te laten schrijven. Op een oproep aan de plaatselijke bevolking om met foto's voor de dag te komen werd op overweldigende wijze gehoor gegeven. Stapels foto's, dozen dia's en complete albums werden aangeboden en gescand mede dankzij de medewerking van Rijkheyt, het centrum voor regionale geschiedenis te Heerlen. Het resultaat is verbluffend. Op de 160 bladzijden vindt men niet minder dan 325 foto's en illustraties. Werkelijk onvergelijkbaar. Ik noem hier alleen de foto's van het gemengd zangkoor Paluda uit 1974 [blz. 46], het verlaadstation in de Staatsmijn Emma [blz. 116-117] en de klas van juffrouw Mientje Meys van de

Sint Jansschool uit 1948 met al die duidelijke meisjeskopjes en volledige naamlijst [blz. 127], om de diversiteit aan te geven.

De kaart van de gemeente Hoensbroek in 1823 [blz. 8] zou eens duidelijk leesbaar overgetekend moeten worden om goed vergelijkbaar te zijn met die uit 1928 [blz. 44-45].

Het is niet alleen een kijkboek geworden, met al die foto's, maar ook de teksten zijn de moeite waard met duidelijke 'kopjes' zoals 'Gedonder rondom de kerk' over de strijd tussen het kerkbestuur, tegen, en de gemeente vóór het behoud van het oude Sint Janskerkje in 1901 en het volstorten van de polder bij dat kerkje in 1921, met huisvuil, waardoor het huidige marktplein is ontstaan. Alleszins een interessant boek. De eerste druk was in een mum van tijd uitverkocht. In de tweede druk is een enkele verkeerd terechtgekomen foto vervangen.

Martin van der Wijst

Jaarverslag over het jaar 2007

STICHTING HISTORISCHE KRING 'HET LAND VAN HERLE'

De stichting is op 4 april 1945 opgericht met als doel de bestudering van de geschiedenis van het historische gebied dat wordt aangeduid met het Land van Herle. Daartoe behoren de huidige gemeenten Brunssum, Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Nuth, Onderbanken, Schinnen, Simpelveld en Voerendaal, ofwel Parkstad Limburg.

Het bestuur

Het bestuur bestond in het verslagjaar uit: K. van Nuys, voorzitter; A. Patelski, secretaris; J. Zuidgeest, penningmeester; en verder als lid R. Braad en S. Broers. Halverwege het verslagjaar heeft de secretaris te kennen gegeven zijn functie ter beschikking te stellen. Hiertoe is het bestuur tegen het einde van het verslagjaar uitgebreid met J. Smeets, hij zal vanaf 1 januari 2008 het secretariaat voeren. A. Patelski blijft als lid deel uitmaken van het bestuur. De oud-voorzitter van de Stichting, L. Augustus, is erevoorzitter.

Het bestuur heeft in het verslagjaar twee keer vergaderd.

De werkgroep

De Stichting heeft, vanaf haar begin, een werkgroep ingesteld van zowel amateurs als mensen die professioneel actief zijn met geschiedenis. Dit gezelschap van historici, archeologen, genealogen, juristen, etc. die in deze regio werkzaam zijn. De bijeenkomsten van de werkgroep hebben steeds plaats op de tweede maandag van de maand in de studiezaal van Rijckheyt te Heerlen.

Gedurende het verslagjaar bestond de werkgroep, onder leiding van de voorzitter van het

bestuur K. van Nuys, uit de leden L. Schiphorst, L. Augustus, R. Braad, S. Broers, A. Corten, F. Crutzen, M. van Dijk, F. Gerards, A. Jacobs, J. Jamar, J. Krüll, A. Patelski, L. Pierey, T. Raets, E. Ramakers, J. Smeets, H. van Werch, M. van der Wijst en L. Wolters.

Op 24 oktober overleed de heer H. van Wersch. Hij was sinds 1948 een zeer gewaardeerd lid van de werkgroep.

Tegen het einde van het verslagjaar heeft de heer Pierey bedankt als lid van de werkgroep vanwege zijn leeftijd, maar deed dit niet zonder voor een opvolger zorg te dagen. Zijn opvolger in de werkgroep is J. Prakken.

Gewoonlijk wordt in de bijeenkomsten van de werkgroep door een speker een voordracht gehouden met een onderwerp in relatie met de historie van de regio. Na de lezing wordt hierover door de aanwezigen gediscussieerd. Verder worden door de voorzitter mededelingen gedaan met betrekking tot de stichting en krijgt iedere deelnemer de gelegenheid om vragen te stellen dan wel punten onder de aandacht van de werkgroep te brengen.

Onderwerpen en sprekers:

JANUARI: Evaluatie werkgroep samen met M. van der Weerden en N. Zijlstra;

FEBRUARI: Wat is er nog oorspronkelijk aan de kerk van Klimmen na de restauratie en uitbreiding door Jos Cuypers; spreker F. Crutzen.

MAART: Nationaal-socialisme in de grensstreek; spreker M. van der Weerden.

APRIL: 'Heim naar Heerlen', biografische schets over Johan Michiel Dautzenberg; spreker M. van Dijk.

MEI: De Keurkeulse Mankamer; spreker A. Gehlen.

In de maand juni vindt steeds een uitstapje van het bestuur, de redactie en de werkgroep plaats dat afgesloten wordt met een etentje voor eigen rekening. Dit verslagjaar werd een bezoek gebracht aan kasteel Amstenrade waar we werden rondgeleid door A. R. Orbons.

Vervolgens werd onder leiding van pastoor Jacobs de parochiekerk van Amstenrade bezocht. Het uitstapje werd in de prettige ambiance van Restaurant Steakhouse Leon te Amstenrade met een etentje afgerond.

SEPTEMBER: Drie perioden uit de geschiedenis van Heerlen; spreker M. van der Wijst.

OKTOBER: De historische ontwikkeling van het dialect in Nederlands-Limburg; spreker P. Bakkes.

NOVEMBER: Architect Pierre Cuypers; spreker L. Schiphorst.

DECEMBER: Neanderthalers in onze regio; spreker P. Bringmans.

Het tijdschrift

Sinds 1950 bestaat een andere activiteit van de Stichting uit het uitgeven van een historisch kwartaalblad over het verleden van en geschiedsbeoefening in genoemd gebied. Dit blad, onder de naam *Land van Herle, historisch tijdschrift voor Oostelijk Zuid-Limburg*, is een populair wetenschappelijke uitgave met een mix van artikelen, boekbesprekingen en rubrieken. Een vaste redactie zorgt dat de bijdragen een goede kwaliteit hebben.

De redactie bestond in het verslagjaar uit de heren: A. Jacobs, voorzitter; J. Schobre, secretaris; en leden mevrouw D. Habets en de heren R. Braad, S. Broers, M. van Dijk, T. Sniekers en M. van der Wijst.

De heer Van der Wijst is in oktober, om hem moverende redenen, teruggetreden als lid van de redactie. De heren Sniekers en Van Dijk beëindigden per 31 december hun lidmaatschap. Sedert januari 2008 zijn twee nieuwe redacteuren tot de redactie toegetreden: I. Senden en S. van Daal en F. Gerards.

In de 57ste jaargang van het tijdschrift zijn de navolgende artikelen opgenomen:

Aflevering 2007 - 1

A. JACOBS, De Antonius van Padua-devotie te Kerkrade, p. 1-6

M. VAN DER WIJST, Nieuw wegkruis op Vriehede, p. 7

M. VAN DIJK, 'Möge der Kunstsinn fortschreiten!'; honderdvijftig jaar harmonie St. Cecilia Hoensbroek [1856-2006], p. 8-21

M. VAN DIJK, Het 'Kuyperkaartje' van Hoensbroek, p. 22-24

H. THISSEN, Twee bijzondere bidprentjes met een verleden, p. 25-29

R. BRAAD, M. VAN DIJK en J. SCHOBRE, Recensies en signalementen, p. 30-32

Jaarverslag over het jaar 2005. Stichting Historische kring 'Het Land van Herle', p. 33-35

Jaarverslag over het jaar 2006. Stichting Historische kring 'Het Land van Herle', p. 36-40
Aflevering 2007 - 2

F.M. GERARDS, Ridder Herman Hoen, trouwe vazal van de hertogin van Brabant en eerste heer van Hoensbroek, p. 41-54

M. VAN DER WIJST, Lager onderwijs in Voerendaal ca. 1930, p. 55-56

J. SMEETS, Het notariaat in Merkelbeek, p. 57-63

R. BRAAD en M. VAN DIJK, Recensies en signalementen, p. 64-68

Aflevering 2007 - 3/4

L. WOLTERS, In memoriam: Hubert van Wersch [1917-2007], p. 69-70

I. SENDEN, Royal: de geschiedenis van Heerlens mooiste bioscoop, p. 71-88

R. VAN LIESHOUT, Bokkerijders, bende of mythe?, p. 89-95

F.M. GERARDS, Egidius van de Weyer, ridder en eerste stadhouders van de Keurkeulse Mankamer te Heerlen, p. 96-110

P. HEIJBOER, Het raadsel van het Nonnengoed in Hoensbroek; een poging tot een oplossing, p. 111-117

W. NIJSTERS, Achter de muur van het oude kerkhof..., p. 118-124

R. BRAAD, Recensies en signalementen, p. 125-127
Inhoudsopgave 2007, p. 128